

ՀԱՉԱԿ

ՄԵՐ ԱՆՆԵՒԻԹԸ

Երանանալը մօտ է և հայկական աշխարհում պէտք է հասարակին մեծամեծ անցքերը Աւելի, քան երբ և է, մենք, հայերս, պէտք է լինենք պատրաստ Աւելի, քան երբ և է, բլինք պէտք է զործենք և զործենք յանուն հայ ժողովրդի զոյաթեան և յանուն նրա մարդկային առաջնականութեան: Թիւրք կառավարութեան աւելի պէտք է զանազան համախառն լուծութիւնները հայ ժողովրդի գէտ են: Հայերի և կառավարութեան յարաբերութիւնները ծայրահեղ իրարմէ լարված են: Առաջինները լի են ազատական զգացումներով և խորին զայրայթով ու առաջնականութեամբ ընդդէմ երկրորդի: Հայ հասարակութեան մարքերը լարված են սատակ և ծարաւը գէթ օր առաջ չնչի ազատ՝ տիրում է նրան: Ինչ որ կլինի — ահամայ մտածում ու ազատում է ամեն մի հայ: Ինչ որ կլինի Հայաստանում — դուռն են այն տէրութիւնների թերթերը, որոնց իրենց շահերը չեն ներում մնալ անապրերի գէտի հայ ժողովրդի մէջ այժմ կառարկող իրարանցումը: Ինքնեցողը գուշակում է թէ որոնք են այդ տէրութիւնները, — Անգլիան ու Ռուսաստանը: Երբ Գրազտօնը վերջերս „Daily News“ անգլիական ազատամիտ թերթում գետեզեց մի նամակ Հայաստանի մասին, որտեղ նրա յայտնած մտքերը հետեւեալն են. — Հայերի մէջ ներկայումս կառարկող իրողութիւնները նմանօրինակ են այն իրողութիւններին, որ տեղի ունեցան Բօլշակովայում այս վերջինի անկախութիւնից առաջ: Երբ Գրազտօնն աւսում է, որ նոյնը կարող է լինել և Հայաստանի վերաբերութեամբ: Նա անգլիական կառավարութեան ուշադրութիւնն է դարձնում թէ՛ այդ կէտի և թէ՛ Հայաստանում կառարկող սարսափելի անցքերի վրայ և հրաւիրում է նոյն կառավարութեանը շտապով լուծել հայկական խնդիրը: Իր այդ նամակին Գրազտօն կցորդում է մի քանի տեղեկութիւններ, Հայաստանից ուղղակի իրեն հասած, մեր հայրենիքում տեղի ունեցող այժմեան սարսափելի անցքերից և հայ ժողովրդի հարստահարված դրութիւնից: Նոյն լրագիրը յայտնում է ևս այլ տեղեկութիւններ Հայաստանում հայերի զրգոված ոգու և այն ճնշումների մասին, որ կառավարութիւնը զործադրում է հայերի վերաբերութեամբ: Այդ տեղեկութիւնները զետեղված են թերթիս յետագայ երեսներում: Բայց այդ բոլորից „Daily News“ լրագրի Օգէստի խղթակիցը (Սեպտ. 7-ից)

խորհուրդ է տալիս Անգլիան խախտել Կիպրոսի դաշնագիրը և դէնքի միջոցով միջամտել յօգուտ հայերի: Նոյն թղթակիցը շարունակում է թէ՛ այդ դաշնագիրն Անգլիան գրել է մի երկման դիրքի մէջ, սրտհեռան Անգլիան պարտաւորված կլինի պատերազմել ընդդէմ Ռուսաստանի, եթէ այս վերջինը յանձն առնէ պաշտպանել Հայերին: Թղթակիցն աւելացնում է, որ Անգլիան ու Ռուսաստանը պիտի համաձայնութիւն կայացնեն այդ կէտի վրայ, որ նրանց զործողութիւնները շտապացնեն և բոլորական բարդութիւններ:

Իրերի այդպիսի վիճակում, երբ Եւրօպայի ուշադրութիւնը Հայաստանի ու հայ ժողովրդի վրայ է ուղղված, մենք, հայերս, պէտք է որոշենք մեր անելիքը: Անգլիան ծովիւնն ու ձեռնածալ համբերութիւնն այսպիսի ժամանակ յանցանք է, որովհետեւ դա կարող է օրհասական ազդեցութիւն ունենալ հայ ժողովրդի ճակատագրի վրայ:

Երբու հսկայ պետութիւններ իրենց շահերով զրգոված, ամեն բօլէ կարող են, հայերին պաշտպանելու պատրուակով իրենց ձեռնին խաղալի դարձնել թէ՛ Հայաստանը և թէ՛ հայերին: Մենք պէտք է հենց հիմակվանից որոշենք մեր զիրքը դրանց վերաբերութեամբ՝ պատրաստ լինելու համար ջատագով լինել մեր ազգային նպատակին այն գէտում, երբ դրանցից որ և է մէկը (կամ երկուսը միասին) տարախֆական, խորամանկ պատրուակով միջամտելու լինեն մեր ազգային զործին իւր մեր օգտի համար: Նոյն ինքը մեր ազգային նպատակը — ազգային անկախութիւն՝ կառավարչական սամկալարական կերպերում ամրապնդված — նոյն ինքը մեր այդ նպատակը հենց այժմեանից զծաղրում է մեզ մեր զիրքը: Հայ ժողովրդը, չուղենտով մի բանապետութիւնից ազատվելով ընկնել մէկ ուրիշ բանապետութեան տակ, չուղենտով մէկ օտար լծից յետոյ ընկնել մէկ այլ օտար լծի տակ, պէտք է յաղթանակով ու ինքնուրոյն ելնէ Անգլիան, Ռուսաստանի շահագրգռական միջամտութիւնից, միանգամայն օգտվելով այն նպատատուր հանգամանքներից, որ կարող է առաջացնել այդ երկու պետութեան միահամառ կամ ստանձին, ստանձին միջամտութիւնը, և կորզելով թիւրքի լուծը, հաշակէ իր մօտակայ նպատակը ազգային անկախութիւն՝ սամկալարական հանրապետութեամբ:

Բայց ինչո՞ւն է կայանում մեր անելիքն այսօր իսկ:

Մենք այդ հարցին կարող ենք պատասխանել մի քանի խօսքով. — պատրաստվել ժողովրդային սպասարկու-

թեամբ արմատականապէս յեզափոխել հայ ժողովրդի ներկայ նիստ ու կացը, պատրաստվել ապստամբութեան համար:

Հայ ժողովրդի տրամադրութիւնն այսօր նախատուր է զրա համար և նա պատրաստ է այդ քայլն անելու: Դա մեզ տարացուցանում են այն ամենօրեայ իրողութիւններն ընդդէմ թիւրք կառավարութեան ու նրա գաւառական ներկայացուցիչների, որ տեղի ունեն Հայաստանում: Հայ ժողովուրդը չափազանց զժգոհ է կառավարութիւնից և իր գրութիւնից, — դա բաւական է, որ նա, լսելով յեզափոխական կարաւակների հրաւերը, նրանց առաջնորդութեամբ ոտի կանգնէ ընդդէմ այն վայրենի տէրութեան, որ նրան խտրութեամբ քամաց: Այդ զժգոհութեան ազդեցութիւնը չափ կան, — զիտեցէք հայոց կենտրոնը Այստեղ մենք կ'ընենք միայն մէկը, որ նշանաւոր է իր թարմութեամբ ու հանգամանքների բացառիկ լինելովը: Այն 50 հայ մէկնիները, որ անասելի նեղութիւններով ամբողջ 60 օր ոտով ճանապարհ անցնելուց յետ, մի մի սեւ հայ օրական իրենց միակ կերակուր ունենալով, այսօր արդէն Կ. Պոլիս են ամենապարզակից գրութեան մէջ, երբ դրանք թշուառ վիճակում հասել են Կարին, այդտեղի նախնադատական սկսել է նրանց համոզել վերադառնալ Մուշ: Եւ ի՞նչ, թշուառ, քաղցած ու բոքիկ — այո՛, քաղցած ու բոքիկ, — մէկնիների զժգոհութիւնն ու կատաղութիւնն ընդդէմ կառավարութեան այնքան խիստ է եղել, որ նրանք անընկճելի կերպով ընդդիմադրել են նախնադատի խտրամանկ ու չափազանցական խորհուրդներին և դարձեալ շարունակել իրենց առժամակիր ճանապարհորդութիւնն՝ անձնապէս գտա վարելու համար ընդդէմ աւազակ կառավարութեան ու նրա պաշտպանած աւազակ Մուսաի:

Այո՛, հայ ժողովուրդն ընդունակ է ապստամբելու՝ իր ներկայ հանրակեցութիւնն արմատականապէս յեզափոխելու համար: Այո՛, հայ բան ու զ, ուսմիկ ժողովուրդն է ապստամբութեան գլխաւոր ոյժը և նա է այն տարրը, որ առաջին քաղաքները կ'հանդիսանայ իր ներկայ հանրակեցութեան այնպիսի յեզափոխութեան, որ իր յաղթանակից յետոյ իր երկրում հաստատվեն հասարակական ուսմիկական հիմնարկութիւններ: Այո՛, հայ ստալիկ ու բանող ժողովրդի միջոցով կ'առաջվէ Հայաստանում յեզափոխութիւնն՝ ապստամբութեամբ:

Բայց որ հայ ժողովուրդն ապստամբէ՝ նրան պէտք են անձնուրաց, զորքին հմուտ, անկեղծ ու բանիմաց առաջնորդներ: Արդ, որտեղ են մեր մէջ այդ առաջնորդները: Դրանք հայ ինտելիգենտ երիտասարդութեան կարգերումն են: Պարզորոշ նպատակներով ու զործառնելութեան ծրագրով այդ երիտասարդներն, արհամարհելով ամեն զժուարտութիւններ, պէտք է ուղղեն իրենց քայլերը գէպի Հայաստան և կազմած յեզափոխական մի կուսակցութիւն, մտնեն հայ ժողովրդի մէջ: Այդտեղ նրանք յեզափոխութեան նպատակի ու խնամար պրօպագանդայի ու ազդեցիկ միջոցներով պէտք է համախմբեն ժողովրդի ոյժերը, կազմեն նրանցից երկու զօրեղ կազմա-

կերպութիւններ, մէկը՝ յեզափոխութեան զազափարական պաշարով որ պէտք է ժողովրդին յեզափոխութիւն բառովէ ու զրգուէ ապստամբելու միտք՝ ուղղակի մարտիկապատմական կազմութեամբ, երկուսն էլ իրենց ճիշդութեամբ տարածված Հայաստանի քաղաքներում: Եւ երբ յարմար առիթը կ'ներկայանայ, երիտասարդ առաջնորդ յեզափոխական կուսակցութիւնը կ'անգնէ գլուխ ժողովրդային կազմակերպութեան և Հայաստանի զանազան քաղաքներում կ'արշաւեն նրանք թիւրք տէրունական հիմնարկութիւնների վրայ, նպատակ ունենալով նրանց իրենց ձեռքը գցել: Եւ այն ժամանակ, երբ այդպէս առնելով հայը՝ արիւնահեղ մարտից յետոյ՝ տէր կ'առնայ տէրունական հիմնարկութիւնների, որ վայրենի կառավարութեան սիրտն ու հոգին են և այնտեղ կ'ծածանէ իր յեզափոխական կարմիր յաղթական դրոշակը, — այդ ժամանակ թիւրքի անարդ ընդդիմանքը կ'ընկնէ զրգու, զոյցով, այդ ժամանակ և զոռող Եւրօպան, տեսնելով իր խաղաղութիւնը խախտված, պարտաւարված կ'ընեն վաւերացնել հայ ժողովրդի պահանջները:

Ուրեմն, գէպի Հայաստան — ահա հայրենիքից դուրս գտնվող հայ հայրենասէր երիտասարդի ճանապարհն այսօր, որովհետեւ ժամանակը մօտ է, պէտք է պատրաստ լինենք:

ԲԱՅՆԱՄԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՑԻՆԵՐԻՆ

Եթէ ես գրում եմ այս նամակը և այն էլ մէկ այնպիսի նիւթի մասին, որ „Հնչակը“ միշտ տոտատալէս, պարզորոշ կերպով ու բարեխղճաբար քննել ու զարգացրել է, որ „Հնչակի“ ամենազլխաւոր ջանքերից մէկն է եղել — դա ես կատարում եմ (և ամենայն սիրով) մեր մի քանի հայաստանցի եղբայրների ցանկութիւնը, որ նամակներով գիմել են խմբագրութեանս, խնդրելով նրանց մեկնաբանել Հնչակիան խմբի նշանակութեան կէտերը:

Խմբագրութիւնն ինձ յանձնեց գոհացում տալ նրանց ցանկութեանս: Ես որոշեցի բաց նամակի ձևով լրացնել իմ արարտականութիւնս: Գիւրազականապէս է իմ այդ որոշումն, քանի որ, հասանալիս է, այդպիսով դու հացում տված կ'ընեն միայն նրանց, այլ և ուրիշ շատերի ցանկութեան, որոնք որ և է պատճառով յարմարութիւն չեն ունեցել մեզ գիմելու, անելով նոյն առաջարկութիւնը:

Անելով այս կարճ առաջարկը և նախ քան ուղղակի սկսելու նամակիս բուն նիւթը, ես անհրաժեշտ եմ համարում իմ հիմնական հայեցակէտս սլարդ զարմանելու համար՝ ասել մի քանի խօսք:

Մարդկութեան բարոյական ու մտաւոր պատմութիւնը պէտք է բացատրել ու մեկնաբանել մի կողմից՝ չըմալատող բնութեան ազդեցութեամբ, միւս կողմից՝ մարդկութեան հասարակական յարաբերութիւնների, նրա հանրակեցութեան կերպերի զարգացումով: Այսինքն մարդկա-

յին հանրակեցութիւնն աստիճանաբար զարգանալով ընդունում է այս կամ այն կերպարանքները, հանրական նիստ ու կայքի այս կամ այն ձևն ու կերպերը, և այդ կերպերի համեմատ էլ կատարվում է մարդկային բարոյական ու մտաւոր զարգացումը. դրան կից՝ մարդկութեան հոգեկան զարգացման վրայ ունի իր ազդեցութեան բաժինը և բնութիւնը: Իսկ հասարակական յարաբերութիւնների, հանրակեցութեան կերպերի այս կամ այն ձևն ու կերպարանք ընդունելու, այս կամ այն ուղղութեամբ զարգանալու գլխաւոր պատճառն է արդիւնաւոր ծոծութեան ոյժերի զարգացման աստիճանը, հասարակութեան անտեսական կազմութիւնը: Այդ անտեսական կազմութիւնը յայտնվում է իսկական հիմքն այն իրաւական ու քաղաքական կազմակերպութեան, որ տիրապետում է յայտնի երկրում և որի համեմատ էլ առաւել կամ քիչ քան զարգացած է լինում յայտնի հասարակութեան գիտակցութիւնն ու հասկացողութիւնները: Այդպէս, ոչ թէ մարդկային հանրակեցութեան կերպերն են հանդիսանում ծնունդ ու յաճորդող մարդկային հասկացողութիւնների ու գաղափարների, այլ ընդհակառակն, այս վերջիններն են ծագում ու առաջանում հասարակութեան հանրակեցութեան կերպերից և յաջորդում դրանց: Եւ միայն այն ժամանակն է մարդկային հասարակութիւնը պահանջ գդում ու հասկանում, որ պէտք է յեղափոխել իր հանրակեցութեան կերպերը, երբ նրա անտեսական կազմութիւնն աւելի համունեանալով իր յետագայ դարգացման համար պահանջում է հանրակեցութեան նոր կերպեր: Այդ պահանջի ժամը՝ ժամն է հասարակական յեղափոխութեան: Արեւմտեան, մարդկութեան կեանքի գլխաւոր հիմքն է նրա անտեսական կազմութիւնը, որից ուղղակի կախում ունեն նրա իրաւական ու քաղաքական կազմակերպութեան կերպերի ինչ տեսակ լինելը, և երբ մի յայտնի հասարակութիւն պահանջ է գդում իր հանրակեցութեան կերպերի կերպարանափոխութեան՝ պէտք է նրա անտեսական կազմութեան միջոցով ու շնորհիվ որովէլ թէ՛ անտեսական, իրաւական ու քաղաքական գործիքի նոր կերպեր կարող են բաւարարութիւն տալ նրա պահանջին:

Այդպէս է իմ հայեցակէտս մարդկութեան հանրակեցութեան, նրա բարոյական ու մտաւոր պատմութեան վրայ և այդ հայեցակէտի վրայ հիմնված կլինի իմ բոլոր յետագայ առաջնեւերս:

Այժմ ևս ուղղակի գիտնում եմ մեր հայ եղբայրների նայալիս հարցերով. — Գիտող աչք գցելով ձեզ շրջապատող թշուառ տեսարանների ու երեւոյթների վրայ, որ դուք ձեր կեանքն էք անուանում, արդեօք նկատու էք՝ թէ՛ սրբալիս անտեսական կերպարանափոխութիւնների ենթակայ է հայ ժողովրդի կեանքը, արդեօք չէք նկատել, որ նրա կեանքում մութը են գործում այնպիսի երեւոյթներ, որոնք ձեզ բոլորովին նոր ու անծանօթ են. արդեօք չէք նկատել, որ այն հասարակական նիստն ու կայքը, որով երկար դարերից ի վեր հայ ժողովուրդն ապրել է, այսպէս կամ այնպէս զոհացնելով իր պահանջներն, այսօր

այլ ևս նրան չեն բաւականացնում, այսօր այլ ևս չեն կարողանում լրացնել նրա անտեսական ու հասարակական պահանջները, որոնց շրջանը նախկինից անհամեմատ աւելի լայնացել ու ընդարձակվել է:

Բացատրեմ իմ առաջարկած հարցերը: Երկար դարերից ի վեր հայ ժողովրդի հասարակական անտեսական կացութիւնն ամփոփված է եղել նահապեւ տական կերպերում: Տեսնապէս հայ գիւղացիները հայաստանի զանազան վայրերում կրում են զանազան վիճակներ: Այսպէս, կան հայ անկախ մանր հողային սեփականատէր-գիւղացիներ, որոնցից իւրաքանչիւրն առանձնապէս իր ընտանիքով մշակում ու արդիւնաբերում է իր հողը նահապետական արհեստական գործիքների միջոցով և հողի համար հարկ վճարում տէրութեանը: Կան այնպիսի գիւղացիներ, որ զանազան հարուստ կալուածատէրերի հողերն են մշակում և բացի տէրւնական հարկից, տալիս են տուրքեր և իրենց կալուածատէրերին: Կան ևս գիւղական համայնքների անդամ գիւղացիներ:

Հայ արհեստաւորների վերաբերութեամբ կ'եսենք այն, որ կան մի կողմից՝ անկախ մանր արհեստաւորներ իրենց մանուսոր արհեստանոցներով և միւս կողմից՝ արհեստաւորների մի տեսակ համայնք, որ թ. Հայաստանում անուանում են է ս ն ա ֆ, է ս ն ա ֆ ա կ ա ն կ ա ր, գ ե ր, իսկ Անդրկովկասում՝ հ ա մ ք ա ր ա կ ա ն կ ա ր, գ ե ր:

Թէ՛ հայ գիւղացիները և թէ՛ հայ արհեստաւորները գտնվում են անտեսական այն շրջանում, որ կոչվում է շրջան մ ա ն ր հ ո ղ ա ղ ո ր ծ ու թ ե ա ն և մ ա ն ր ա ր զ իւ ն ա ր ե ր ս է թ ե ա ն, իրրեւ զանազանութիւն խ ո չ ո ր հ ո ղ ա զ ր ծ ու թ ե ա ն և խ ո չ ո ր արդիւնաբերութեան շրջանից, որ այժմ թագաւորում է արեւմտեան Եւրոպայում: Բացատրեմ այդ զանազանութիւնը:

Հայաստանցի գիւղացին և վարւում և հիմում մի խօսքով մշակում է իր հողն ու խնամում իր անասուններին ինքը մենակ իր ընտանիքով և ձեռով շինված արհեստ ա կ ա ն ն ա է ա ղ ե տ ա կ ա ն գ ո ր ծ ի ք ն ե ր ի միջոցով: Հայ արհեստաւոր — օր. կտաւադորն — ինքն է ընտրում հում նիւթը, ինքը թել մանում, ինքը գործում, ինքը ներկ տալիս կտաւին և այլն: Թէ՛ հայ գիւղացու և թէ՛ հայ արհեստաւորի ամեն մէկ արդիւնքն իր ամբողջութեամբ, այսպէս առաւ, մէկ անհատի ձեռքի ու աշխատանքի արտուղ է: Գա մ ա ն ր արդիւնաբերութեան ու մ ա ն ր հ ո ղ ա զ ր ծ ու թ ե ա ն եղանակն է (սխառէմ): Բարբաբին այլ կերպ է խ ո չ ո ր հ ո ղ ա զ ր ծ ու թ ե ա ն և խ ո չ ո ր արդիւնաբերութեան գործարարութիւնների եղանակը, սխառէմ: Այս վերջինները նախ և առաջ կատարվում են ոչ թէ՛ պարզ արհեստական գործիքներով, այլ մ ե ր ե ն ա յ ի միջոցով: Եւ մեքենայական հողագործութեան ու մեքենայական արդիւնաբերութեան մէջ վերացնւած բոլոր գործաւորութիւնները (գիւղացու՝ ցանկը, վարելը և այլն, արհեստաւորի՝ մանկը, գործելը և այլն) այլ ևս չէ կատարում մէկ անհատ, այլ գրեթե

բաժանվում են շատ անհատների մէջ: Այսպէս, հում նիւթ ընտրում է մէկը, մանում է մեքենան, որի շարժողութեան ու հարկաւոր կարգի ենթարկելու համար հարկաւոր են մի քանի անհատներ, գործում է մէկ ուրիշ մեքենայ՝ դարձեալ մէկ ուրիշ խումբ անհատների կառավարութեամբ, ներկելը՝ նոյնպէս և այլն: Այդպիսով մի շաբի կտաւ, որ բաւական երկար ժամանակամիջոցում պատրաստում է հայաստանցի մէկ արհեստաւորը, երկար աշխատանք գործ զնելով նրա վրայ և այն էլ կոպիտ կերպով, մի և նոյն շաբի կտաւը պատրաստում է մեքենան խումբ-խումբ անհատների միջոցով անհամեմատ աւելի շատ ու արագ և անհամեմատ աւելի կատարելաւ գործված կերպով:

Այսպէս, բացատրելով մասնաւոր արդիւնադործութեան և խոշոր արդիւնադործութեան զանազանութիւնը, շարունակեմ խօսքս:

Ես ստացի, որ երկար դարերից ի վեր հայ ժողովրդի հասարակական անտեսական կացութիւնն ամփոփված է եղել նահապետական կերպերի մէջ: Ահա հէնց այստեղ եւս պէտք է յիշեցնեմ իմ այն հարցերս, որ արի նախնիս սկզբները: Այս, հայ ժողովրդի կեանքում այժմ կատարվում են հասարակական անտեսական կերպարանափոխութիւններ. — ժողովուրդը անտեսապէս կամաց կամաց ստանում է մէկ այլ ուղղութիւն, մօտենում է մէկ այլ շրջանի և անտեսական այդ նոր ուղղութեան զօրութեամբ նա սկսում է գտնա գտն իր կեանքի նահապետական շրջանից և սոր կոխել կեանքի մի նոր շրջանի շէմքը, պահանջելով իրաւական ու քաղաքական հանրապետութեան նոր կերպեր:

Այժմ տեսնե՞ք թէ ինչպէս են կատարվում այն տընտեսական կերպարանափոխութիւնները և այնուհետեւ կտեսնե՞ք թէ՛ արդիւնի նոր հանրակեցութեան կերպեր են պէտք հայ ժողովրդի համար:

Հայ մանր սեփականատէր զիւղացիների կարգերը սկսում են կորցնել իրենց նախկին առանձնացած կերպարանքը, և այդպիսի զիւղացիներից աւելի թույլը անտեսապէս քայքայվելով նրանց հոգը, պարտքերի փոխարէն, ընկնում է աւելի ունեւոր զիւղացիների ձեռք: Գրան հետևում է այն, որ մանր հոգային սեփականատիրութեան եղանակը կամաց-կամաց սկսում է վերանալ փոխելով առաւել խոշոր հոգային սեփականատիրութեան եղանակի: Այսինքն հոգի այն քանակութիւնը, որ առաջ մաս-մաս մասնաւոր սեփականութիւն էր մի քանի տասնձին զիւղացիների, սկսում է դառնալ ամբողջովին մասնաւոր սեփականութիւն մէկ զիւղացու: Իսկ տասնել խոշոր սեփականատէր զիւղացին ինքը մենակ իր ընտանիքով անկախող է մշակել իր հոգը, որի մշակութեան համար պահանջվում է աւելի շատ ձեռներ, քան կարող է ներկայացնել մէկ ընտանիք: Այդ աւելորդ ձեռների պահանջըն ահա լրացնում են նախկին մանր սեփականատէրերը, որ քայքայված իրենց օրինակ տարուստը հայթայթելու համար սկսում են օրավարձով բանել խոշոր սեփականատէր զիւղացու մօտ: Այդ օրավարձով բանող զիւղացիները

կազմում են իրենցից զիւղական աղքատ, չունեւոր դասակարգ, որ այլ կերպով կոչվում է՝ զիւղական պրօլէտարիատ: Միթէ միայն զիւղական պրօլէտարիատ են զանում այն քայքայված զիւղացիները: Ոչ, դրանցից է դարձեալ կոպիտի ու եւրօպական թիւրքիայի քաղաքներում այն պանդուխտ հայաստանցի մշակների, բեռնակիրների, բանուորների ստուար բազմութիւնը, որ իրենցից կազմում է քաղաքային պրօլէտարիատ:

Քայքայվում են նախապէս և ի վերջոյ նոյն վիճակին հասնում ինչ որ և հիմա յիշած զիւղացիներն, այն զիւղացիները եւս որ ունեւոր կալուածատէրերի հողերն են մշակում: Այսպիսի զիւղացիների, այսպէս ստած, կիսա-սեփական հողերը գտնա են զալիս նրանց ձեռից մասամբ այն պատճառով որ կալուածատէրերը զանազան միջոցներով յափշտակում են նրանց հողերը, մասամբ նրանց պարտքերի փոխարէնն են տրվում, մասամբ էլ նրանցից, որ նրանք գտն են գնում իրենց հողերը, որը մէկ անգամից ընդ միշտ անցնում է հոգը գրաւով վերցրած վախճանի, կալուածատէրի ձեռք:

Գիւղական համայնքներում մի և նոյն ոգով կերպարանափոխութիւնը յայտնվում է երկու կերպով: Մի կողմից համայնքի անդամների հողերը, զանազան պատրաստեւէրով ու կերպերով կամաց-կամաց դառնում են մասնաւոր սեփականութիւն նոյն համայնքի աւելի բարեյաջող հանդամներում գտնվող զիւղացիների ձեռք: Այդպիսով քայքայվում է համայնքի հոգը, դառնալով ի վերջոյ համայնքի աւելի ու աւելի սակաւաթիւ անդամների մաս: Նաւոր սեփականութիւն, միւս կողմից թէն մանր հոգային սեփականատէր զիւղացիները, չկարողանալով տանել ծանր պարտքերը, հարկերը, ստեղծվում են մօտիկ գտնվող համայնքին, բայց համայնքի կերպարանափոխութեան առաջին տեսակն աւելի ընդհանրացած լինելով, զիւղացիների այս վերջին միջոցը ոչ սակաւ անգամ անօգուտ ու աննպատակաշարժ է յայտնվում:

Գարով արհեստաւորներին, նկատված է, որ նրանց էանախական կարգերն արդէն զրկւել կատարելապէս քայքայված են և իբրեւ դրան ուղղակի հետեւանք՝ երեւան են զալիս այնպիսի մասնաւոր արհեստանոցներ, որոնց ծաւալը մինչև այժմ եղած մասնաւոր արհեստանոցներից աւելի խոշոր է, և այդպիսի արհեստանոցների տէրն արդէն պարտաւորված բանեցնում է տասնեակներով վարձու ձեռներ: Այդպիսի մասնաւոր խոշոր արհեստանոցները քայքայում են նախկին մանր արհեստանոցները, որոնք նրանց հետ մրցել չեն կարողանում: Արհեստանոցների այդ խոշորանալու զլիստ արտաճումն այն է, որ մանր արհեստանոցները չեն գիմանում երկրի ներք մուտք գործող եւրօպական մեքենայագործ արդիւնարեւութեան թօք չկայ, որ քայքայված մանր արհեստաւորներն էլ օրավարձով են սկսում բանել տեղական խոշոր արհեստանոցներում, որով կրկին անցնում են Հայաստանի զիւղական կամ քաղաքային պրօլէտարիատի կարգերը և կամ պանդուխտ օտար երկիրների քաղաքներ, ուր նրանց սպասում է նոյն վիճակը:

Այս կարճ նկարագրներով հայ ժողովրդի մէջ այժմ կատարվող նշանաւոր ու խորին անտեսական կերպարաւորութիւններին եւ յատկապէս չունենալ որ նկարաւորութիւններին, այդ նոր երկնայիններին պատճառները առաջ բերել անցողական կերպով: Կրտսէ մարդը պէտք է տեսնենք ու մեծ աշխատութիւն: Միայն այնքան կատարել, որ նկարագրածս իր մէջ բնութագրող գծերով ամփոփում է անտեսական կերպարանաւորութիւններին իմաստն ու պատկերը, ինչ էլ հարկաւոր է այս նամակին նպատակին: Եւ գրանով ուզում եմ միայն մտածանել լանկ հայ ժողովրդի մէջ կատարվող այն նշանաւոր ու խորին անտեսական կերպարանաւորութիւններին վրայ, որոնք ձգտում են սեղանացնել քայքայել մասնաւոր արդիւնաւորութեան եղանակը, սխառնել եւ զիւնում են այն շրջանին, որում արդիւնաւորութեան սխառնել իսկ չոր է: Թո՛ղ հենց այս բաղկիւս մասը գործէ հայատառնում մեքենան ու գործարանը եւ կտանէք թէ՛ ինչպէս խաւար արդիւնաւորութեան սխառնել պարտաւ հաւ գտնելով իրեն համար, տակն ու վրայ կանն ու կիւնցնէ հայ ժողովրդի ներկայ ամբողջ համարակցութեան շինութիւնը... Այսպէս ուրիշն, հայ ժողովրդի անտեսական կազմութիւնը, նրա արդիւնաւորութեան կերպերը կանգնած լինելով անտեսական մի նոր շրջանի շէմի վրայ, այդ կազմութիւնը, այդ կերպերն իրենց առաւել զարգացման համար (հետեւաւորը եւ հայ ժողովրդի կաշտութեան զարգացման համար) պահանջում են իրաւական ու քաղաքական նոր կերպեր, համարակցութեան նոր կերպարանը: Այսպէս, այս ինքն եթէ նրա պահանջած համարակցութեան նոր կերպերը չտրվեն իրեն, հայ ժողովրդի անտեսական կեանքը (հետեւաւորը եւ ժողովրդի ամբողջ կեանքը) մտանում կլինի մտական անշարժութեան, հետեւաւորը եւ վերջնական քայքայման: Բայց անտեսական կազմութիւնն ու կազմութիւնը (խօսքիս բացատրութիւնը կլինի աւելի ներքեւ) կերպով խաւար արդիւնաւորութեան շրջանը, որի շէմին այսօր կանգնած է եւ հայ ժողովրդը, տնի իր բազմաթիւ թշուառ կազմերը, որոնց առաւել կամ պակաս մեղմանքը համար (հայ ժողովրդի գերաբերութեամբ) պէտք կլինի հենց սկզբից ձեռք գործել նպատակաւոր մար միջոցներն: Բայց կազմութիւնն ու կազմութիւնը կերպով խաւար արդիւնաւորութեան շրջանը, որ այսօր այնքան աղետալ թշուառութիւններ է առաջացնում Եւրոպայում, ունի իր պարմանը: Խօսենք այժմ Եւրոպայում թաղաւորող այդ արդիւնաւորութեան կերպի մասին, որի շէմին է կանգնած հայ ժողովրդը եւ խօսենք նախ պէս դրա պարմանի մասին:

Սրբն, հայ ժողովրդը այժմ սկսում է սուր կոխել հասարակական անտեսական զարգացման այն շրջանի շէմը, որ այսօր թաղաւորում է Եւրոպայում, որը եւ հայ ժողովրդին վնաս թէ ոչ կկատար անտեսական կազմութեան ազդութիւններին հետ: Այսպիսով, անդադար կապերի ու յարակցութեան մէջ լինելով Եւրոպայի հետ, հայատառնում կսկսեն արդիւնաւորութեան

այն միջոցներն ու կերպերը, ինչ որ այժմ տիրում է Եւրոպայում: Եւրոպայում հիմա թաղաւորող խաւար արդիւնաւորութեան կերպերը կոչվում են, ինչպէս առաջիկայումս կազմութիւնն ու կազմութիւնը: Բացատրում դրա միտքը: Քննելու, կազմութիւնն ու կազմութիւնը (գրամատէր) անհատները գրամի շնորհով իրենց ձեռքն առած արդիւնաւորութեան բոլոր գործիքները, այսինքն հողը, գործարանները, մեքենաները եւ այլն, օրավարձով բանեցնում են միջոցաւոր մշակներ, բանւորներ, որոնք գրկված են թէ՛ հողից, թէ՛ գրամից եւ թէ՛ արդիւնաւորութեան միւս գործիքներից ու նիւթներից եւ աղբում են միայն իրենց օրական աշխատանքով: Գրանց աշխատութեան ոյժերն, այսպէս առած, պատկանում են կապիտալիստներին, որոնց են պատկանում նախնապէս նշանց աշխատանքի բոլոր արդիւնները ու գրանցից քաղած օգուտը: Կապիտալիստները օգտվելով ժողովրդային բանող ընդհանրութեան այդ ճնշված, այդ ճարտական գրութիւնից, որը ստեղծել են նախ իրենք կապիտալիստները, ի չարն են գործ գնում իրենցից, կապիտալիստներից, կախում ունեցող բանող ընդհանրութեան ոյժերը, գործածելով այդ ոյժերը ամենամանրամբ կերպով, այնպէս որ խրաբանչիւր բանւորը օրինակ գործ է տեսնում օրական 8 ֆրանկի, իսկ ինքը ստանում է իբրեւ օրավարձ դրա կէսը, սակայ այդ զուամորի կէսից էլ չառ սրտիս: Բանւորների ոյժերը կապիտալիստի ձեռքով չարը գործ գնելու եղանակները մի քանիսն են: Եւ գրանց այստեղ առաջ չեմ բերել քանի որ դա նամակիս սահմանները չառ կերկարացնէր: Ասեմ՝ այնչափ, որ այսօր սակաւաթիւ հարուստ գաւառաւորը Եւրոպայում, շնորհով արդիւնաւորութեան կապիտալիստական եղանակին, ճարտարել է ժողովրդային բանող աշխատի ընդհանրութեան, աղբում ու շուտը, դեղի կեանք է վարում բանւորի աշխատանքի արդիւնով եւ ծծելով բանւորի արիւնը, իրան նրանից ամեն բան, աղքատութեան ու քաղցին է նրան մտնել: Եւ այդպէս, գրամի միջոցով սակաւաթիւ հարուստները սեփականացրած երկրի թէ՛ հողը, թէ՛ գործարանները, թէ՛ հասարակական այլ եւ այլ հիմնարկութիւնները եւ այլն, միջոցաւոր բանւորներին գործիք են օրավարձ անատն իրենց ձեռքն, խաղալով նրանց ճակատագրի ու նրանց մարդկային կեանքի հետ իրենց ուղածին համեմատ:

Ի հարկէ, այդ բոլորը վրդովեցուցիչ անարդարութիւն է, որ վնաս թէ ունի պէտք է իր վրայ գործնէր եւրոպական հասարակական այն անդամների ուղղորդութիւնը, որոնք ժողովրդին անկեղծ բարեկամ են եւ որոնք մտածում են մարդկութեան առաջնայինութեան ու զարգացման վրայ: Ի հարկէ, այդ անարդարութիւնը պէտք է ժողովրդը նէր եւ բանւոր ընդհանրութեան կարգերում խիստ գծող հոթիւն: Այդպէս էլ եղաւ Եւրոպայում, որ այսօր գործում են մեծ կառավարութիւններ ժողովրդի օգտին եւ զիւտութեան վրայ յիմնելով, ներկայացնում այդ թշուառ կապիտալիստական գաւառն, այսինքն մարդկային աւտակաւորութեան ու կազմութիւնը: Եւ այդ գործից կառավարութիւններն

այդ հասարակության մեջ, որին կառավարող արգելադրածությունը բարձր գործիքները, բնականորեն համար գործածությունն առարկաներն էլ գիտնականապես մեկ ընդհանուր նախադիմի վերաբերման հիմնական հիմքերն են և առաջինը, որ շնորհով առկա և առկա կառավարող գործողություններն, խրախուսելու անհատականության գործողությունը կլինի, բանիմաստ օրական ընդամենը 45 ժամ, զուգե և առկա քիչ: Այդ ապագայ հասարակության մեջ չեն լինիլ գիտնականություն, ընդհանուր առմամբ — հարստացում, ազնվական, կրթված, սովոր, ազգային և այլն, — որովհետև նրա լիակատար մարդկի լինելով հասարակ, հասարակ իրաւունքներն էլ կանոնաւորում են: Երկրորդ, հասարակության հաշիվ և բնականության արդիւնք սկսած կառավարող կրթությունն նախնական, միջնակարգ և բարձրագույն մասնագիտական գործունէութիւն: Այդպէս, այդ հասարակության մեջ կը կանոնաւոր առաջնորդող օրական մի քանի ժամ՝ պէտք է լինեն և ֆիզիքական առաջնորդողներ — դա նրանց առաջնություն կծառայէ, բայց որով անընդհատ մասնոր առաջնությունը առանց ֆիզիքական որոշ արտիճան մարմնավարչութեան (տրեմին և աշխատութեան) միտաւոր է մարդու օրգանիզմին: Բայց մասնոր առաջնությունը պարբերաբար ֆիզիքական աշխատանք գաւնային հարկանքութեան և օգուտը միւս կողմից այն է, որ ֆիզիքական աշխատանքներն էլ պարբերաբար միտաւոր լիակատար իրենց գործում՝ առաջնորդող, միջոց կունենան պարապելու և մասնոր աշխատութեամբ, ըստ որում բացառապէս ֆիզիքական աշխատութեամբ պարապելը նայելու միտաւոր է մարդու օրգանիզմին, որչափ և բացառապէս մասնոր: Այդպիսով ամենքը կլինեն միտաւորական թէ՛ ֆիզիքական և թէ՛ մասնոր աշխատանքներ, որով և ոչնչացած կլինեն գոտակարգերը, առկա ձիւղ, երկու մեծ գոտակարգը, որ այսօր տիրապետում են մարդկության մեջ. — գոտակարգ բանողների և գոտակարգ այն մարդերի, որոնք չեն բանում, այլ ունենալով բազմաւատակ անանձնաւորումներ, օգտվում են բանողների քրանախոր աշխատանքի արգելադրելով և առաջնորդելու անարգել կերպով գործածում՝ դրանց: Այդ հասարակական անտեսական խորին անհասարակութիւնը, որ ապրիւն է մարդկային բոլոր թշուառութիւնների, իմ նկարագրած ապագայ հասարակութեան մեջ գոյութիւն չէ կարող ունենալ, ինչպէս արդէն տալիս, քանի որ ամենքը կապեն կանոնի միտաւոր աշխատանքում, բանի որ կլինի մարդկային միմիայն մէկ հասարակութիւն՝ ֆիզիքական և մասնոր աշխատանքի տիրապետով: Այդպիսի հասարակութեան մեջ աշխատանքի ձեւը կլինի հասարակութեան, այսինքն իւրաքանչիւր մասնագիտութեան (գերաւորութիւն, նկարչութիւն, հիւանդութիւն, գործնութիւն և այլն, և այլն) աշխատանքները կունենան իրենց ընկերութիւնը, կօօպերացիան (cooperation), ինչպէս ստանում են Կոօպերացիան, բայց որով բոլոր մասնագիտական բնիկութիւնների մէջ կլինի ընդհանուր կապ և աշխատանքն ու աշխատանքի ձեւն ու բաժանումները կանոնա-

ւորված լինելով գիտնական մեթոդով գիտութեամբ, որպէս նայն ինքն աշխատանքը, նայնալս և նրա արգելադրել կհասարակին հասարակապէս: Այդ հասարակութեան մէջ ստանում և գիտութիւնը կլինեն բաժին իւրաքանչիւրի հասարակապէս, այսինքն ամենքին հասարակապէս ոչ միայն մասնագիտ, այլ պայմանների շնորհով անհրաժեշտ կլինի — սոցիալական և գիտական և միջոցով աշխատանքը հետեւաբար և ձեռք բերելու ստանում և գիտութեան, որով իւրաքանչիւրը, պահանջ զգալով, կաւարակ ոչ միայն մի քանի ատրի, ինչպէս հիմա և այն էլ փոքրամասնութիւնը, այլ միջին մասն: Եւ տրեմին տանան և գիտութեան բարիքներն ապագայ հասարակութեան մէջ չեն լինիլ փոքրութիւնների համար նշանակված մէկ ստանձնաւորում, որպէս այժմ, այլ կլինեն հասարակապէս բաժին ամենքին:

Այդպէս, ապագայ աշխատանք մարդկութիւնն աշխատանքը կունեն գիտնական և գիտնական հոգի վրայ և այդպիսով պարզելով մարդկային կազմակերպութիւնը, նա գրանով կարգէ և կկանոնաւորէ և մարդկային հասարակական յարաբերութիւնները: Այդ բոլորի շնորհով նա իրական միջոց կապ իւրաքանչիւր անհատ, քաղաքացուն անմիջական մասնակցութիւն ունենալ հասարակական բոլոր գործերի խորհրդածութեան և վճար մէջ: Այս վերջինի գրական, ճամբար և յարմար միջոցն է՝ սոցիալական ժողովրդական օրէն և սոցիալական ձեւը, իրեն կառավարութիւն, այսինքն իւրաքանչիւր աշխատողական շրջանի ժողովրդական սոցիալի ինքը կլինի իր օրէնքների, իր հասարակական ինդիւնների սահմանում և վճարում:

Այդպիսով, ապագայ հասարակութեան մէջ կիրաւորվի մարդկութեան ամենաառաջնորդած տարրերի հիմնական հասարակական իրաւունք, այսինքն իւրաքանչիւր անհատ առանձնապէս և ամբողջ ընդհանրութիւնը միտաւոր տանը վրած կլինի կառարկապէս աղատ, կառարկապէս միմիայն հասարակ, անհատ և ընդհանրութեան շահերը կմիախառնվեն, նպատակով միմիայն գործողման, և անհատ, և ընդհանրութիւնը ամեն հարկանք միջոցներ կանոնաւոր կառարկապէս և լիակողմանի կերպով դարձանալ մասնորապէս, բարոյապէս և նրա լիակատար: Այդ հասարակութեան մէջ ճամբար կերպով իրականութիւն կառանայ մեծ երրորդութիւնը՝ Աղատութիւն, Հասարակութիւն և Կգրայրութիւն:

Այս ընդհանուր խօսքերով այն հասարակական կառմաներով իրենք, որ կազմված է բարեկեց գործնական մարդկութեամբ: Այս այն հասարակական անտեսական կապութեան կերպերը, որոնց պէտք է ձգտել և հայր, բայց որ հայ ժողովրդի մէջ կառարկող անտեսական կերպարանաւորութիւնները և անտեսական այն շրջանն, որ նրան կանոնն այդ կերպարանաւորութիւններն ու հասարակական այլ պատճառները, վերադառնալ հասարակականութեան վրայ մասնագոյն են ստանում հայ ժողովրդին իրեն որո հասարակական և անտեսական բնական ձգտումների նպատակ: Այս այն հանրակերպութիւնը, որ լիակատար բարարութիւն կապ հայ ժողովրդի, ամբողջ

հայ ազգի բոլոր պահանջներին ու շահերին, մի համարակեցութիւն, որ անտեսական արդարութիւնը և հասարակական ճշմարտութիւնը ընկերական ու խելացի յարաբերութիւնների մէջ կկարգաւորեն բոլոր անհամների և ընդհանրութեան թէ՛ ներքին և թէ՛ հասարակական կեանքի ամեն կողմերը: Այդ հասարակական կարեւորագոյն թիւը թէ՛ մարդկային և թէ՛ անտեսական տեսակէտներից պետի լինի մեր, հայերիս, իզէպը, զէպի որը, յանուն համար հայութեան բարօրութեան, ամեն միջոցներով մենք պէտք է ձգտենք, որը մեր ամեն հասարակական գործողութիւն ներում պէտք է միշտ ունենանք մեր աչքի առջև, որով հէնց այժմանից պէտք է զեկաւարդին մեր բոլոր հասարակական գործողութիւններն ու քայլերը և որը յայտնվում է հայութեան համար իբրև հեռավոր նպատակ:

Արդէն Եւրոպայում բանւորներն ու հասարակութեան ճշմարիտ առաջադէմ մասը, միջխնար անձերից ընկերութիւններ կազմած, ամենայն տոկոսով անհամար գործում են այդ նպատակին հասնելու համար, և խօսք չկայ, որ երբ Եւրոպայում կտրիէ այդ կազմակերպութիւնը (ինչ ուչ չէ), այն ժամանակ, չորհով անտեսական կարակցութեան եւրոպական աղքատութիւնների հետ, և Հայաստանի համար էլ կհնչէ ժամը, որ հայ ժողովրդին կուստէ այդ արդար ու խելացի հասարակական կազմակերպութեան թագաւորութիւնը:

Բայց ակնյայտ է, որ Հայաստանի համար հայերի նպատակայարար գործունէութիւնը անհրաժեշտ է այդ կազմակերպութեան իրականացման համար, որ հայերը զրա համար պիտի պատրաստեն իրենց հայրենիքում աւարտ հոգ: Արեւին, ի՞նչ պէտք է անեն, սրբախի միջոցներ պիտի գործողեն հայերը, որ Հայաստանը հասնէ այն երջանիկ ու բարեկեց միջակին: Արդիս՝ հասարակական կազմակերպութիւն պէտք է հէնց այսօր և խառնը հաստատել Հայաստանում, որ խօսք արդիւնադրութեան կապիտալիստական ձեւից առաջացող թշուառութիւնները կարելիին չափ մեղմանան և մի կողմից՝ նպատակով խօսք արդիւնադրութեան զարգացմանը, միւս կողմից հայ ժողովրդին միանգամայն նպատակայարար միջոցներ տան գիմերու ու հասնելու հեռուոր նպատակին:

Հայաստանցի՝ եզրայաններ, զուք տեսնում էք ձեր շուրջը բանող հայ բազմութիւնը, զուք տեսնում էք քաղաքներում էլ ժողովրդած հայ արանդուխտ մշակները, բանաւ կիրները, բանւորները (քաղաքային հայ պրոլետարիատը), զուք տեսնում էք, մի խօսքով հայ ժողովրդային բանող ընդհանրութիւնը, — ահա այդ ընդհանրութեան միջոցով կարող ենք հասնել մեր իզէպին: Այդ բանող ընդհանրութիւնից, հեռուոր նպատակի պրօպագանդա անելով նրա մէջ, պէտք է կազմել հայ բանուորների մէկ ընդհանուր ու բնորոշ ընկերութիւն, մի մեծ կուսակցութիւն, որ ի վերջոյ իր ձեռքը պիտի գցէ կառավարութեան գեղը և անօրինէ հեռուոր նպատակին գիմերու միջոցները և այնուհետ հեռուոր նպատակ կազմող հասարակական կազմակերպութեան պայմանները:

Բայց թէ՛ զրա համար, թէ՛ հեռուոր նպատակին հաս

նելու համար և թէ՛ առհասարակ իրեն առաջադիմութեան շաւղի վրայ գնելու համար հայ ժողովուրդը պէտք է ունենայ մէկ այնպիսի ընդարձակ ինքնավարութիւն, որ նրան լայնարձակ կերպով միջոց տայ միջամտելու առանի կառավարչական գործերին, այդպիսով առհասարակ այնպիսի օրէնքներ, որ ժողովրդին մոտեցնէ իր հեռուոր նպատակին, թոյլ տալով նրան ազատ կերպով զարգացնել իր անտեսական հասարակական ու քաղաքական կեանքի կողմերը: Կրա համար հարկատու է, որ համայն ժողովուրդն ինքն ուղղակի կերպով բտար իր ներկայացուցիչներին, որոնք կկազմեն ազգային օրէնսդրական կան ժողով և ընտրող ժողովրդի պատուէրների համաժողովարան: Ընդհանուր երկրի գործերը: Հարկատու է իւրաքանչիւր նահանգին անենալ իր տեղական ինքնավարութիւնը: այսինքն ամեն մի նահանգին իր մէջ ունենայ իր վարչութիւնը, ոչ և և կկառավարէ նահանգի տեղական գործերը: Կայնպիս պէտք է լինի և խորաբան չիւր համայնքը: Թէ՛ օրենսդրական ժողովի անդամները, թէ՛ նահանգական ու համայնական ինքնավարութիւնների անդամներ և թէ՛ զանազան հասարակական պաշտօնականներ ընտրելու ու ընտրվելու իրաւունք պէտք է ունենայ ամեն անձն, ամեն քաղաքացի, առանց խտրութեան նրա հասարակական գիրքի, այսինքն կարողութեան ու պարտաւորութեան: Բայց որ ժողովուրդը կարգանայ ազատ կերպով յայտնել իր պատուէրներն իր ներկայացուցիչներին, որ արանք էլ իրենց կողմից ազատ կերպով յայտնեն իրենց հասարակական գործունէութեան ծրարիլը, իրենց քաղաքական ու հասարակական տեսնական գաղափարները, իրենց ուղղութիւնը: որ ժողովուրդն ազատ կերպով կարողանայ զրաւոր ու բերանացի միջոցներով յայտնել իր ցանկութիւնները, իր ցաւերը, իր ձգտումները: ազատ կերպով խորհրդակցել հասարակական ամեն տեսակ խնդիրների մասին և այն նրան ահնարած են զրանց համար միջոցներ: Ահա այդ միջոցները: Հարկատու է, որ ամեն մի հայ կարողանայ ազատ կերպով գրել իր կարծիքները, իր գաղափարները և այլն, որպիսիներ էլ, որ նրանք լինեն. — ազատ կերպով ապագայ իր ամեն ուղած բաները. — ազատ կերպով խօսել և ազատ կերպով գրում և արժեք թէ՛ մասնաւոր աներում և թէ՛ հասարակայն տեղերում հասարակական գանազան խնդիրների տախտով: ազատ կերպով հիմնել ամեն տեսակ հասարակական ընկերութիւններ այլ և այլ հասարակական նպատակների համար: Ընտրողութիւնների ժամանակ ապաւ կերպով ապագայ ապուրի ու օգուտ և կամ ընդգիմաւ (մի խօսքով՝ ազիտացիա անել) այս կամ այն անձնուրութեան կամ կուսակցութեան, որ ներկայանում է իբրև կանդիդատ (candidat) հասարակական այս կամ այն պաշտօնի: Այնուհետեւ պէտք է անձնաւորութիւնը ազաւ խորհրդով պաշտպանված լինի օրէնքով: այսպիս հարկատու է, որ ամեն անձն բնակարանը, նրա անձը ոչ որ իրաւունք չունենայ ձեռք տալու լայն գաղափարից: Հարկատու է, որ ամեն անձն իր ցանկացած պարտաւորութիւն

բարեկեց ու երջանիկ դարձնելու համար Հատարակութեան իւրաքանչիւր անդամի սուրբ պարտականութիւնն է իր ոյժերի չափ նպաստել ու ծառայել մարդկային ազգային Մարտիկան կեանքի զանազան շրջաններում (e'poches) զանազան ազգերը տեղացիներ պէտք է կատարեն իրենց պարտականութիւնն իրենց ազգային կացութեան պայմանների ու հանգամանքների համեմատ: Հայոց կեանքն այսօր մեզ մատնացոյց է աշուժ թէ մենք, հայերս, ինչ նպատակների համար և ինչ միջոցներով պիտի կատարենք մեր մարդկային սուրբ պարտականութիւնը: Իւրաքանչիւր ազնւամիտ հայ զձեռն իր գործունէութեան ճանապարհը: Տառապիտ ու արկնալից է այդ ճանապարհը, բայց օգտաւէտ ու փառաւոր: Այդ սուրբ պարտականութեան չկատարողն ու այդ վրեժ ճանապարհով չանցնողը հայ ժողովրդին դատապարտած կլինի յարստեւ ստրկութեան և մատնած կորստին: Իսկ այդ սուրբ պարտականութիւնը լրացնողն ու այդ վրեժ ճանապարհն ընտրողը խոտաւանում է հայ ժողովրդին նոր կեանք ու պտղաբեր վերածնութիւն և երջանկալի բարօրութիւն: Այդ երկու դերից կամ մէկը, կամ միւսը — ընտրեցէք:

Վ. . . .

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

Կ. Պօլիս, 29 Օգոստոս .

Ծանօթ են արդէն Մուսա բէկը և իւր հարստահարութիւնը: Ծանօթ է ևս որ սուլթանը հրամայած է մէկ հարստահարեալ հայերը Կ. Պօլիս բերուելով հրապարակային դատաստան լինի: Երէկ ահա այդ մէկը, կին, օրիորդ, քահանայ, ծեր ու երիտասարդ, ամբողջ 50 մարդ աստ հասան Կարելի չէ անոնց տեսնել առանց արտասուքը աչքերին . ոտը բոբիկ, միկի, պատառոտած շրեր, խեղճ զինուորի նման մախաղը ուսին, անոնք ցրվեցան Պօլսի այլ և այլ խմբերու մէջ հաստատուելու Ասիթ ունեցայ տեսնվելու անոնց հետ: Քահանայ մը անոնց մէջ լարով յայտնեց իւր օրդոյն՝ Գառապարին չարաչար յոշոտուիլը Մուսաի կողմանէ . յայտնեց նոյալէս 20-ի չափ երիտասարդ հայերի անուններ, որոնք նոյնպէս սպանուած են Մուսա չարագործի ձեռքով . . .

Մուսաի կողմանէ առեւանգած ու լլկուած Օրիորդը Հոփսիսիմէն նոյնպէս տատ կգտնուի իր հայր Միրօի հետ մէկտեղ: Օրիորդի մեծ հայրը տուեանգութեան ժամանակ դէմ է կեցել և սպանուել է Մուսա աւազակի մարդոց մէջ:

Այդ վերդովեցուցիչ ու աղէխարչ դէպքերի հետ միատեղ չը մոռանամ յիշել հետեւեալը նոյնպէս: Սուլթանի վայրենի կառավարութիւնը ճանապարհին իսկ 50 մէկի թշուառներուն հանգիստ չէ թողուցեր: Մուշէ ի Պօլիս 15-17

օրեան ճանապարհը անոնք եկած են ճիշդ 60 օր, ամբողջ օրը ոտով և օրական մէկ մէկ սև հաց: Երբ տատ հասն աշտեր քաղածէին և քայլելու անկարող էլ այդ ամենը վարձեալ և Մուսա աւազակի կողմանէ կաշառեալ կառավարութիւնը ուր սրտը նպատակը հաւատ է աքած, որ զուլակելը դիւրին է: Այն է թէ՛ այդ վատթար ու սարսափելի ճանապարհորդութիւնէ զղուեցնել մէկեքներն, դարձնել ետ և ի վերջոյ տանել թէ անոնք վախեցան ի Պօլիս ներկայանալ, որովհետեւ յանցաւոր էին, զրպարտիչ էին և այլն: Արդէն Երզրուով փաշան կոչեր է իւր մօտ այդ հայ թշուառներուն և ջանացեր է համոզել վերադառնալ բայց անոնք անդրդուելի մնացեր են:

Գառապարին ի մօտոյ պիտի տեսնուի. տեսնելէ ինչ վճիռ կը կայանայ . միայն թէ այդ մասին գուշակութիւններ չառ ու չառ են: Մուսա բէկ զանազան փաշաների է դիմել և խոստումներ ստացեր է որ ի նպաստ իրեն վճիռ կտայ դատարանը: Հայ երիտասարդ փառաստաններ ալ ատանձնած են մէկեքներուն գործը:

Քաղաքիս մէջ հայերը մեծ յուզման մէջ կը գտնուին: Գժգոհութիւնը կառավարութեանն ու Մուսա բէկէ ընդհանուր է: Եթէ շատերուն համար կառավարութեան ինչ հրէշ լինելը մինչ այժմ պարզ չէր կամ անհաւատալի կը թուէր, անշուշտ այսուհետեւ կուրութեան այդ ցնդրներն և հրազներն ալ պիտի փարատուին: Մեծ իրարանցում առաջացրեց հայերիս մէջ այն լուր, որ Հայրիկ կանչած են սուլթանի պալատէն: Այդ պալատէն բնաւ աղէկ բան չի եղնէր . այնտեղ կը գտնուի այն անիծեալ դարբնոցը, որ հայերուս չղթաները ամեն տարի կամրայնէ: Բայց ջարթուելու մօտ չե՞ն արդեօք այդ չղթայր:

* *

— . —

Կ. Պօլիս, 10 Սեպտեմբեր .

Կըշտապիմ տեղեկութիւն տալ նորերս աստ տեղի ունեցած մի անցքի մասին:

Չոհ (որովհետեւ միշտ Չոհերի մասին պարտաւորված եմ խօսիլ) զոհ եղողը հայ երիտասարդ մ'է, Նշան աշուն, մի հայ վաճառականի մօտ գործակատար և որ ձերբակալուել է վաճառի ունի եղեր Եւրօպիոյ հայ արդիւնեալ թերթերէն, վաճառի յեղափոխականաց կը պատկանի եղեր: Եւ այս ամենէն յետոյ երիտասարդը միակ հարցաբնութեամբ առանց վերջին անգամ իւր հայրը, մայրը և քոյրերը տեսնելու, իբրև քաղաքական յանցաւոր բանտն է նետուէր: Գառնացուցիչ լուրեր կան, որ իբրև նա ցմահ պիտի արքայութի Պէնկաչին, որ Ախրիկէի հիւսիսակողմն է: Սոսկալի՛ պատիժ, բայց ի՞նչ աններելի յանցանքի համար:

Տարաբախտ երիտասարդին մասին կիմանում թէ՛ դա ևս առաջ ձերբակալեալ ուրիշ երիտասարդաց նման աւելի հետաքրքիր է եղեր միմիայն կաբոյուտ արգելիսալ հայ թերթերն, քան ունենալու այն գաղափարները, որ սուլթանի վախկոտ կառավարութիւնը կը վերադրէ նմա:

Աւելորդ չեմ համարեր գրել հետեւեալը: Այդպիսի յան-

ցանքով ծերեակալեալը ուղղակի սուլթանի պալատը կը տանուի, անդ՝ սուլթանը վարադոյրի ետին նստած կը ըսէ ինչպէս փառանքը անոր կը հարցաքննեն և այդպիսով ինքը կը հրամայէ վճիռը . . .

Մշեցիների մասին գրեցի անցեալ անգամ. նորու- լիսն ոչ չար. միայն թէ անոնցն՝ փեսանոց Մուսա- թաղմթիւ չարագործութիւններ խեղճ ու որք Հայաստա- նին մէջ որոնց նկարագրութեան կը պահանջուէ շատ երեսներ: Սոսկալից և արինահեղ են այդ չարագործու- թիւններ, որ կառավարութիւնը չիմանալ և չը տեսնել կը ձևանայ, մինչդեռ ինքը անոր օգնական է և հիմակ ալ կը պաշտպանէ:

Դատաստանի օրը որոշեալ չէ և որոշուելիք ալ չունի: Մշեցի թշուառները խեղճ ու անօգնական կը թափառին աստ և կը սպասեն այդ «հաւոր աւուր», ինչպէս կը- սեն նոյն իսկ իրենք: Ընդհանուր կարծիքն աստ այնպէս է թէ Մշեցիներ չը պիտի կրնան ի նպաստ իրենց վճիռ մը ստանալ: Ինչո՞ւ. վասնզի ո՞ր տեսնուեր է, ո՞ր աշխարհի, ո՞ր երկրի մէջ ոճրագործ մը, բարբարոս մը, վայրենի մը, աւաղակ մը, որու մեծամեծ յանցանքներ և աղոնց զոհեր մարդու աղիք կը խառնեն ու արիւնով կը լեցնեն սիրտ, աղատ համարձակ չըլի մայրաքաղաքին մէջ, ինչ- պէս այսօր չարագործ Մուսան, որ խրոխտաբար կը շրջէ Պօլսի փողոցներին մէջ, ուր անոր թշուառ զոհերը կիսամերկ կը թափառին: Տեղը չէ՞ կարծե՞ք որ սուլթանի նենգաւոր կառավարութիւնը կաշառուեր է և իւր անի- բաւ արինակցին կողմնակցութիւն կընէ:

Ներսէս պատրիարքը ամենուն խօսակցութեան առար- կայ եղած է. այսպիսի պարագայի մէջ նա ամենայն համարձակութեամբ և տոկոնութեամբ սուլթանի մօտ կը գործէր, թէկուզ անհետեանք լինէր այդ աշխատու- թիւնը: Իսկ խորէն Աւղղեան ամենայն անտարբերու- թեամբ իւր Մաքր գիւղի ամարանոցին մէջ կամ պատ- րիարքարանի կակուղ բաղնիքներու վրայ նստած իւր քէֆը կընէ:

Վերջապէս, ամենախղճալի կացութեան մէջ կը գտնը- լիսք և կը զգանք, որ այդ ամենէ արդէն շատ բաւական ճաշակեցանք մեր ստրկական կեանքին մէջ. — հերիք է:

* *

Յ. Գ. Այս վայրկենիս տեղեկութեանց համեմատ կը փութում յայտնել, որ ձերբակալեալ Նշան երիտասարդը յետ 15 օրեայ բանտարկութեան ազատ է թողուեր, որովհետեւ բանտին մէջ չարաչար հիւանդութեան մատնը- լած ըլլալով՝ արիւն կը փոխէր: Ագոր հեռահանքներէ ու բարդութիւններէ վախճալով՝ կառավարութիւնը նախամե- ծար համարեր է ազատուել բանտարկեալէ:

Նոյն .

Ե Ի Ր Օ Պ Ա Յ Ի Կ Ե Ա Ն Ք Ի Յ

Ընկած լինելով երեք օտար պետութիւնների բռնաւոր ձէլի տակ, հայ հասարակութիւնն ամեն տեղ միանգա-

մայն զրկված է ճիշտ տեղեկութիւններից կուտուրա- պէս զարգացած ժողովուրդների ընթացիկ կեանքի մասին: «Հնչակը», իբրեւ միակ սօցիալ-յեղափոխական թերթ հայկական լեզուով, կարող էր լրացնել այդ պակասորդը, բայց բաղմթիւ պատճառներից ստիպված՝ նա այդ չարքէզը Սփրաւի, հարկւման խնդրել, որը սանդեղանն է «Հնչակը», վերջին տարիներս մէկ այնպիսի ընդունակ ծուալ է ստացել, որ գրեթէ միջոց չկայ «Հնչակում» եւրօպական կեանքով զրազվել: Սակայն վերջին ժամանակ- ներս Եւրոպայում տեղի ունեցան երեք այն աստիճան նշանաւոր անցքեր, որոնց մասին անհրաժեշտ է ասել այստեղ գէթ մի քանի խօսք: Այդ երեք անցքերն են՝ Գերմանիայի Վէստֆալեան բովնահատների (mineur, հան- քային բանւոր) գործադուլը, Լօնդօնի նաւագործարաննե- րի բանուորների գործադուլը և երրորդ՝ Սօցիալիստական միջազգային կոնգրէսը Պարիզում:

Բայց նախ քան զիմելու յօդուածի բուն նիւթին, մենք հարկաւոր ենք համարում մի քանի բացատրիչ խօսք ա- սել կուտուրապէս զարգացած ազգերի դ ա ս ա կ ա ր - գ ա յ ի ն (de classe) մրցման մասին:

Տասնեկներորդ դարը յայտնի է իբրեւ բուրժուազիայի, կապիտալիզմի իշխանութեան դար: Դարուս կապիտալիս- տական արդիւնագործութիւնը Եւրօպայի ու Միացեալ Նահանգների ժողովուրդների մէջ տվել է ծագում մի նոր մարդկային դասակարգի, որ կոչվում է պրօլետարիատ, այսինքն չունեւոր դասակարգ, դասակարգ, որ իր ապրուս- տը հայթայթում է միւրիայն վարձու բանուորութեամբ: Չունենալով ո՛չ գրամական գումար և ո՛չ արդիւնաբե- րութեան գործիքներ իր ձեռին, որով նա կարողանար հայթայթել իր օրվայ ապրուստը, նա ստիպված է իր Ֆիզիքական ոյժը ծ ա խ ե լ (վարձով տալ) մէկ այնպիսի անձի, որն ունի թէ՛ դրամ և թէ՛ արդիւնաբերութեան գործիքներ, այսինքն կապիտալիստին կամ բուրժուաին: Կապիտալիստը, բուրժուան Ֆիզիքապէս բանող չէ, այլ ապրում է տոկոսիբով: Եթէ իր հարստութիւնը դրամ կամ արժէքաւոր թղթերից է բաղկացած և կամ եկամը- տով, եթէ հողի, կալուածքի կերպարանք ունի իր հարս- տութիւնը: Այդ ունեւոր դասակարգին տալիս են կապի- տալիստ (գրամատէր) կամ բուրժուա տնունը: Պրօլետա- րիատ և բուրժուա — սրանք են այն երկու միմեանց հակառակ դասակարգերը, որոնց վրայ այսօր կենտրոնա- ցել է մարդկութեան ուշադրութիւնը:

Մարդկային սօցիալական դատմութիւնը մեզ ապացու- ցանում է, որ ամեն մի նոր հասարակական կազմակեր- պութիւն գոյութիւն է ստանում միայն ներքին արիւնա- հեղ պրօտերազմից յետոյ, որով արմատախիլ է դառնում նախնիքայ հասարակական կազմակերպութիւնը և տեղ տալիս նորին: Այդպէս պատմական, նախկին կօմունական (համայնական) կազմակերպութիւնը տեղ տվեց Ֆէօդա- լականին, սա — միապետականին և վերջապէս այս վեր- լինը — բուրժուազականին: Պրանսիական Մեծ Յեղափո- խութիւնը կատարեց այս վերջին կերպարանափոխութիւ- նը: Պարիզի Բատտիլ լեռքի (Bastille) կործանումը միան-

գամայն վերջ տվեց եւրոպական ինքնիշխան միապետութեան: Մեծ Յեղափոխութեան ղեկավարիչ զեր խաղաղուն էր բուրժուազիան. դա է պատճառը, որ մարդկային այդ հսկայական շարժումից յետոյ եւրոպական տէրութիւնների ղեկն ընկած է բացառապէս բուրժուազիայի ձեռը: Պատմութեանց նոյնպէս յայտնի է, որ երբ որ և է դասակարգ իր ձեռն է գցում երկրի կառավարչական ոյժն ու ղեկը, նա այդ ոյժը, այդ ղեկը գործ է գնում իր սեփական պահանջները լրացնելու, իր սեփական օգտի համար: Մենք վերն ասացինք, որ բուրժուազիայի պահանջները կամ շահախնդրութիւնները ծայրէ ի ծայր հակառակ են պրօլէտարիատի պահանջներին: Տրամաբանական պարզ եզրակացութիւնից յետոյ մենք կտեսնենք, որ մեծ յեղափոխութիւնն չիրագործեց յոյսերը Փրանսիական ազգի մասնաւորապէս և ընդհանրապէս մարդկութեան, որպէս դա թուում է առաջին հայեացքից: Մարդկութեան համար նա հոշակեց բազաքական ազատութիւն, որով հարստացրեց նա Փրանսիական ազգին, բայց զրեթէ ոչինչ չարեց մարդկութեան տնտեսական դրութեան բարօրութեան համար: Սակայն չկայ կատարեալ ազատութիւն, երբ տեղի չունի տնտեսական ազատութիւնը: Միթէ կարող է «ազատութիւն, հաւասարութիւն և եղբայրութիւն» տիրել այնտեղ, ուր տընտեսական կազմակերպութիւնն ահագին վիճ է ստեղծել մարդկութեան անդամների մէջ, բաժանելով նրանց երկու հակառակ դասակարգի — պրօլէտարիատ ու բուրժուա: Երբէք: Լիակատար ազատութիւն տեղի կունենայ միայն այն կազմակերպութեան մէջ, ուր կիշխէ տնտեսական հաւասարութիւն, միայն այն ազատութիւնն է ճշմարիտ ազատութիւն, բառիս ամենալայն նշանակութեամբ, երբ այդ ազատութեան հիմնաքարն է՝ տնտեսական հաւասարութիւնը: Այս վերջինի համար է այժմ գործում ու պատերազմում պրօլէտարիատ դասակարգը. և այն հասարակական կազմակերպութիւնը, որ հիմք կունենայ տնտեսական հաւասարութիւնը, իրականացրած մարդկութեան կատարեալ ու լիակողմանի ազատութիւնը, կոչվում է՝ սոցիալիստական կազմակերպութիւն:

Սոցիալական այդ ճշմարտութիւնն ապացուցեց ու հաստատեց զիտութեան մի նոր ճիւղ — գիտնական սոցիալիզմը: Յնորքները ցրվեցան և մեծ յեղափոխութեան ղեկավար վայր ընկաւ. կուլտուրական ժողովուրդները հասկացան վերոյիշած ճշմարտութիւնը և այդ ճշմարտութեան ջատագովը պրօլէտարիատը — հանդիսացաւ մարդկութեան առաջադիմութեան իսկական ղիմուոր: Այդ պրօլէտարիատն է՝ որ իրագործելու համար իր պահանջները, որոնք առաջադիմութեան պահանջներն են, զիմում է գործադուլի միջոցին: Այդպիսի մի գործադուլ սրանից քիչ առաջ տեղի ունեցաւ Վէստֆալիայում (Գերմանիա) Տեսներով, որ հանքատէրերի գրպաններն օրից օր աւելի ու աւելի են հաստատում իսկ իրենց նիւթական վիճակը վատթարանում, բովանդատ բանւորները գործադուլին են զիմում և պահանջում հանքատէրերից բարեխաւէ իրենց դրութիւնը, օրավարձը բարրացնելով և աշխատութեան

ժամերը սակաւացնելով: Կապիտալիստ հանքատէրերը չեն համաձայնում գործադուլն աւելի լստանում է: Վարեցած հանքատէրերը կայսր Վիլհելմ 11-ին նախադգուշացնում են պատրաստ պահել զօրքը: Հարեան հանքերի բանւորները, որոնք զեռ ևս բանում էին, լսելով կապիտալիստների այդ անիրաւ քայլը, նոյնպէս գործադուլ են յայտարարում և եղբայրական ձեռք մեկնում առաջին գործադուլ անողներին. սրանց օրինակին զիմում են և զրեթէ բոլոր հանքերի բանւորները, այնպէս որ գործադուլին զիմած բանւորների թիւը հարիւր հազարից անցնում է: Իրերի դրութիւնը դրանից յետ ստանում է վտանգաւոր կերպարանք. մի կողմից հարիւր հազար բանւորների բազմութիւնը, որ հաց չունի ուտելու, բառիս բուն նշանակութեամբ, միւս կողմից կապիտալիստների անդիմադրութիւնը, որ պատճառ է դառնում ահագին կորուստներ: Գործերի դատարումից կապիտալիստներն օրական կրում էին մօտ մի միլիոն ֆրանկ վնաս. — պարզ ապացոյց, որ նոյն իրենց կապիտալիստների գոյութիւնը կախում ունի բանւորից. դադարէ բանւորը բանելուց՝ կապիտալիստին սպառնում է անանկութիւնը: Գերմանիայում բազմաթիւ գործարաններ, երկաթուղային շատ գծեր յանկարծ դադարեցնում են իրենց գործողութիւնները, որովհետեւ քարածուխի պակասութիւն է զգացվում հանքային բանւորների գործադուլի պատճառով: Սակայն այդ ժամանակ գործադուլ անող բանւորների նիւթական վիճակը սկսում է փոխվել դէպի լաւ. մի կողմից՝ մօտակայ ռամիկ ժողովուրդը, մանրավաճառները և այն համակրական ցոյցեր անելով գործադուլ անող բանւորներին, վարկով մատակարարում են նրանց կենսական անհրաժեշտ պիտոյքները, միւս կողմից՝ Եւրօպայի ու Միացեալ Նահանգների ամեն մի ծայրից բանւորական ընկերութիւններն ու կազմակերպութիւնները հասցնում են նրանց իրենց ոյժից բարձր առատածեռն նիւթական օգնութիւն: Այդպիսով սրբան լաւանում էր վերջիններիս դրութիւնը, նոյնքան անմխիթար էր դառնում հանքատէրերին: Իրերի այդպիսի վիճակը սպառնական լինելով հանքատէրերի և սրանց պաշտօնի կառավարութեան համար, Վիլհելմ 11-ը «պահանջում է» իր մօտ բանւորների պատուիրակներ և սպառնում սրանց սկսել գործը, եթէ ոչ «կհրամայեմ զօրքս ամենքիդ կտորէ»: Բայց առաջ Վիլհելմներին, անցան գնացին այն ժամանակները, երբ այդպիսի վայրենի սպառնալիքները քիչ թէ շատ հասնում էին իրենց նպատակին: Այսօր դրանք ժողովրդի կողմից միայն ծաղրի են հանդիպում. այսօր գրանք միայն Վիլհելմների ու նրա արքանեակ բուրժուաների, այդ մտաւոր ու բարոյական հրէշների, անանկութեան, վախի ու տկարութեան տարացոյցներ են: Բանւորը ծիծաղեց Վիլհելմի սպառնալիքի վրայ և շարունակեց գործադուլն այնքան, մինչև որ հանքատէրերը նրանց մի քանի պահանջներին տուին բաւարարութիւն:

Մէկ ուրիշ գործադուլ ևս, բայց աւելի ընդարձակ կերպարանքով տեղի ունեցաւ անցեալ և այս ամիսների ընթացքում Լօնդոնում: Նաւագործարանների բանւորները,

(որոնց հետ մերժեց և այլ ճիւղերի բանւորներ) թւով 180 հազար, որի են կանգնում նոր ազդարձարանատէրերի գէտ և պահանջում, որ օրուայ աշխատանքի ժամանակը տեւէ միմիայն ութ ժամ և որ ամեն մի ժամի վճարը նախկին 5 պէնսից բարձրացայ մինչև 7 պէնս, մօտաւորապէս 15 կօպէկ կամ 60 սանտիմ: Նաւազործարանատէրերը նախ չեն համաձայնում, բայց սրբապետ է լինում նրանց զարմանքը, երբ տեսնում են, որ զարմապետ արած բանւորներին համակրութիւն են ցոյց տալիս թէ՛ հասարակութիւնը, թէ՛ մամուլը, թէ՛ ժողովուրդը, թէ՛ մինչև իսկ դ. օ. բ. բ. և թէ՛ զարմապետ անողները ստանում են ամեն երկիրների, միջոց անգամ Աւստրալիայի, բանւոր բազմաթիւ ընկերութիւններից մեծաքանակ նիւթական օգնութիւն զարմապետ, իւր շարունակելու համար, մի խօսքով տեսնում են ճիշտ այնպիսի երեւոյթ, աւելի լայն սահմաններով, ինչպէս Վէստֆալիայի զարմապետի ժամանակ, տեսնում են, որ բանւորները կատակ անելու ո՛չ ժամանակ և ո՛չ տրամադրութիւն ունեն, տեսնում են, որ նաւազործարանական ընկերութիւնը կրում է ահագին վնաս (օրական մօտ մի միլիօն ֆրանկ), — վախեցած, նրանք խուսափում են բանւորների պահանջները կատարել, մի աշխատեցող տարւոյ յաւելար 1 ից սկսած: Գործադուլ անողներն այդ «միայնի» հետ համաձայնեցան և շարունակում են այժմ զարմապետը: Խօսք չկայ, որ կապիտալիստները զարմեալ կզիջան իրանքներին ընդունելով նրանց պայմանները հսկաները 1 ից: Արդէն ճար չունեն:

Ահա՛ պրօլետարիատի պահանջներն ու բարօրութեան խնդիրն էր խորհրդածութեան տարւոյ այն միջադարձին Սոցիալիստական Կոնգրէսում, որ տեղի ունեցաւ յուլիսի 14 ից սկսած մի շարաթիւց ընթացքում Պարիզում: Այժմ մի քանի խօսք դրա մասին:

Կոնգրէսին ներկայ էին հետեւեալ թւով սոցիալիստներ. 78 պատուիրակ միակ Պարիզ քաղաքից, 95 Ֆրանսիայի գաւառներից, 85 — Գերմանիայի ամեն կողմերից 21 — Անգլիայից, 14 — Իռլանդիայից, 11 — Իտալիայից, 11 — Աւստրալիայից, 6 — Ռուսաստանից, 5 — Լեհաստանից, 4 — Հոլանդիայից, 4 — Բուլղարիայից, 3 — Ամերիկայից, 3 — Գանիայից, 3 — Նորվեգիայից, 6 — Շվեյցարիայից, Պորտուգալիան, Ֆրանսիայից ու Բելգիայից մի մի պատուիրակ և այլն: Հայ սոցիալիստ-յեղափոխական կան (Հնչակեան խմբի) կողմից պատուիրակ էր ուղարկում նախապետ սոցիալիստ-յեղափոխական ու գիտնական Պ. Լ. Լալրօնը: Այդպիսով Կոնգրէսում ներկայ էին 23 աղ-ղութիւնների սոցիալիստ-յեղափոխական պատուիրակներ թւով 360, մի թիւ, որ տեղի չէ ունեցել ո՛չ մի սոցիալիստական նախկին Կոնգրէսներում: Աւելացրէք որա վրայ մօտաւորապէս 400 պատուիրակների թիւը, որ ներկայ էին պօսթիլիստ-սոցիալիստների*) Կոնգրէսում մի և նոյն ժամանակ և զուք կատանաք մի պատկառելի զու-

մար սոցիալիստների միմիայն ներառեց ու յիշեն և ի, մի գումար, որից յերաւի կարող է գողալ բարձրագոյն: Պարզ արդեօք թէ ինչ խոր ու ամուր արմատներ է արձակել սոցիալիզմը մարդկութեան մէջ:

Սոցիալիստ-յեղափոխական Կոնգրէսի առաջին նիստը բաց արեց յայտնի ֆրանսիացի սոցիալիստ Լաֆարգը: Նա մի կարծ, սակայն ինքն աղղու ճառով նկարագրեց այժմեան կապիտալիստական կազմակերպութիւնը, նրա վնասակարութիւնը մարդկութեան ընդհանրութեան համար և յիշելով Մեծ Բրիտանիայի թիւը, նա ճարտարապետ կերպով նկարագրեց այդ շարժման մեծ նշանակութիւնն ընդհանուր առաջադիմութեան տեսակէտից: Հետոյ գլմելով Կոնգրէսին, նա ցոյց տալից նրա նախադրում ու նշանակութիւնը ներկայի ու ապագայի համար: Նրա ճառն իրաւ որ «կրակ էր թափում» ունեցողների վրայ: «Կեցցէ՛ սոցիալիստական կազմակերպութիւնը» թնդաց ահագին զաւթիծում հազարաւոր ներկայ զանգուշների սրտի խորքից, երբ Լաֆարգն աւարտեց իր խօսքը: Գրանից յետոյ ընարվեց Կոնգրէսի վարչական մասնաժողովը, բաղկացած զանազան աղղերի ներկայացուցիչներից: Ապա ամբիւն բարձրացաւ մէկ ուրիշ ֆրանսիացի յայտնի սոցիալիստ Վալենտը (Vaillant) և խօսելով Կոնգրէսի նշանակութեան վրայ, նա ասաց, որ այդպիսի Կոնգրէսները կարող են զինաթափ անել մինչև տասնմեք զինված կառավարութիւններին, որոնք ամեն բոլե պատրաստ են կատարել զայլերի նման յարձակվել ժողովուրդների վրա, վառթաւ լայնել նրանց առանց այն էլ նիւթական վատ գրութիւնը և այդպիսով երկար ժամանակով յետադիմ մարդկութեան առաջադիմութիւնը: Սոցիալիստական ճառեր արտասանեցին Գերմանիայի նշանաւոր սոցիալիստ-նամակարական Լիւր-հիլտը, անգլիացի Մորիս և այլն, և այլն: Այդ ճառերից յետոյ կարգացվեցան բաղմութիւ հետադիմներ ու նամակներ, երկրագնդին ամեն ծայրերից ստացած, որոնք յայտնում էին մաղթանքներ ու շնորհակատութիւններ Կոնգրէսին, իսկ Ամերիկայի սոցիալիստները ներողութիւն էին խնդրում, որ նրանց երկրում այդ ժամանակ տեղի ունեցող պրօլետարիատ-ժողովրդային շարժումը, նրանց պատուիրակների թիւ սակաւութեան պատճառ է եղել:

Այդ բոլորից յետոյ Կոնգրէսը գլմելի իր բուն նպատակին և առաջին խօսքը կգաւ գերմանացի նշանաւոր սոցիալիստ Բէրէլը: Սրա ամբիւն բարձրանալը տեղի ունեցող անկարողութիւն սկսեցողութեան ու խոսքացիլ ծափահարութեան Գրեթէ ժամ ու կէս տեղ ճառախօսութեամբ յայտնի աղիտատօրը նկարագրեց Ֆրանսիայի տնտեսական գրութիւնը, այժմեան տեղութեան իր հոգեարքին մերձեցալը, Բիւմարիկ քաղաքականութեան անանկութիւնը և ապա մասնացոյց արեց գերմանական սոցիալիստ-նամակարականների կոտակցութեան ահագին ու գեղեցիկ կազմակերպութեան վրայ: Չնայած տեղութեան ստանալական հնարքներին ու խոչնդոտներին, — ասաց Բէրէլը, — այսօր գերմանացի սոցիալիստների ներկայացուցիչներ այսօր 84 հոգի են, նշանաւոր ապացոյց մեր կազմակերպութեան ոյժի և մեր պահանջների ճանաչող-

*) Սոցիալիստ-պօսթիլիստը սոցիալիստ-յեղափոխականից զանազանով է իր միջոցներով որոնցով ուզում է գործել համարել իր նպատակին, որը մի և նոյնն է, ինչ որ և սոցիալիստ-յեղափոխականին:

Կ. ՊՈԼՍԻՅ մեզ գրում են հետևեալը, որ մենք հրատարակում ենք վերապահութեամբ.

«Մանօթ այլ և այլ շրջանակաց մէջ կը խօսուի, թէ թիւրք կառավարութիւնը կաշառեր է մի եպիսկոպոս, մի վարդապետ և Պատրիարքարանի մի բարապան (կասաղ-չի), որպէս զի սոքա ազգային՝ այլ և այլ դործոց մէջ իրենց իմացածն ու տեղեկութիւնն մտանն կառավարութեան ինձ ծանօթ է միայն եպիսկոպոսի անունը. Կարնոյ նախկին տաղմարդ Ա. Գ., իսկ վարդապետին ու բարապանին ո՛վ լինեն տակուն չեմ իմացած: Չեզ կը գրեն»

Հ Ա Յ Ո Յ Կ Ե Ա Ն Ք Ը

Հայկական խնդիրն ընդունում է ընդաձակ, լայն ծաւալականութիւն. նա խիստ անհանգստացնում է թիւրք կառավարութեան. նոյնպէս Եւրօպային անգիտանալ նրան անհնարին է: Կրիտէի հարցը մի կողմից, Հայաստանի հարցը միւս կողմից օղբ լքցրել են վստօթի հատով Փոթորկը մօտենում է. արեւելքում ամենքի զուխը պաշտօնում է. ծանր, կենսական հարցն ընկած է, որպէս բնոյ, ամենքի կրծքի վրայ և արգելում է շնչատութիւնը: Եւրօպայի աչքն ակամայ հատված է թիւրքի տակ և նրա հաւատակ քրիստոնէայ տառապող ազգութիւնների վրայ: Եւրօպական մամուլը զբաղված է հայկական հարցով և տպագրում է Հայաստանում տեղի ունեցող ողբալի անցքերից տեղեկութիւններ: Եւրօպական աստօնադարձ քաղաքական մարդերից մէկը՝ Գլադստօն մամուլի մէջ բարձրացնում է իր ձայնը, պաշտպանելով հայ ազգի դատը, որպէս նա մի ժամանակ պաշտպանում էր բոլջարական դատը: Թիւրք կառավարութիւնն աչքադառնութեան հաւմար ինչ որ յանձնառնողով է նշանակել իբր հայերի գրութիւնը Հայաստանում քննելու. — թախանցիկ քաղաքականութեան գիմակ: Եւրօպական աղատամիտ մամուլը յայտնում է այն միտքը, որ հայկական խնդիրը հասնանցել է և այժմ այն վիճակումն է գնալում, ինչ վիճակ ունէր բօլջարական հարցը մինչև ոսու-թիւրքական վերջին սրտաերազմը. հայկական և կրիտական հարցերն այսօր թիւրքիայի հիւանդութիւնն են, որ պէտք է բուժել, բուժարար վճիռ տալով նրանց յօդուտ այդ երկու քրիստոնէայ ժողովուրդներին: Անգլիական լրագրիները լուր հրատարակեցին թէ իբր եւրօպական մի քանի պետութիւններ մտադիր են Բերլինի գաղնադիրը ստորագրող մեծ պետութիւններին հրաիրել խորհրդակցութեան Հայաստանի ու Կրիտէի խնդիրները վճռելու համար: Այնուհետ սուլթանը հրամայում է արգիլել եւրօպական լրագրիներին մօտաքն իր երկրում. մօտ տան լրագիր զոհ են գնում այդ հրամանին:

Գտնանք Հայաստանին, որ սարսափ է ազգում Բ. Գրան:

Վերջին ամիսների ընթացքում հարստային Հայաստանում Մուսա բէկ աւաղակապեան իր խմբով ամենակատաղի հարստահարութիւններ դործեց, զոհ տանելով բազմաթիւ հայեր իրենց կապերով: Մուսան այժմ «դատվում» է Կ. Պօլսում Մէլի հարստահարութեան հետ միասին: Նրա փաստաբանը, խօսք չկայ, ինքը կառավարութիւնն է, քանի որ աւաղակի գործակիցն էլ նա է: Կուզէք գրան փաստ: Ահա՛ նա: Մուսա բէկը սպառնացել է Բ. Գրան թէ՛ կթէ ինքը դատաւարովէ, այն ժամանակ նա (Մուսան) կհրատարակէ այն բոլոր նամակները, որոնց մէջ զաւառական նա հանգստացել է Բ. Գրան դէմ: Եւ միջոց այդ արշաւանքները հայերի գէմ յօդուտ նրանց ու Մուսայի շահին: Ահա՛ դարձեալ մէկ ուրիշ փաստ: Բ. Գրանը զիմեակաւորված կերպով անգլիական մի լրագրի ուղարկում է այսպիսի հետադիր. «Մուսայի վրայ այնչափ մեղադրանքներ են բարդված, որ նա պարտաւար վաճ կ'ընէ ի փախչելը»: Ինչպէս սուլթանի բթի տակից պարտաւորված փախչելը: Այժմ ստատանդութիւն, ոչ միայն թիւրքիայում աւաղակների հետ կարող է պատահել: Չլինի՞ թէ անիրաւ Մուսան ունի աստիճանի այն զլխարիւր, որը հազնելով մարդ անհետանում է: Սուլթան, գժուար չէ խել այդ զլխարիւրը նրանից, կթէ զուք հայի «բարին էք ցանկանում», ինչպէս յայտնեցիք անգլիական դեսպան Վ. Ա. Վիտին, որ ձեզ հետ տեսակցելով խորհուրդ է տվել աչքի առնել ունենալ հայերի իրաւացի պահանջները (ի միջի այլոց. նոյն այդ ժամանակ Խուստանը սկսաւ իր զօրքը խմբել Հայաստանի սահմաններում. այս զայն էլ իր պատան է ուղում ոչխարից): Եւ այդ Մուսան Բ. Գրան կողմից ընդունված է ամենապատաւար կերպով մինչև և Մէլի ազգար թշուառները, որոնց «բարին է ցանկանում» սուլթանը, մերկ ու քաղցած թափառում են մայրաքաղաքում: Մուսան «դատվում» է, իսկ նրա եղբայրը, դարձեալ աւաղակ, եղբորը վրէժն է տանում այսօր, կատորելով ու հարստահարելով հայերին ու նրանց զիւղերը: Մի և նոյն ժամանակ «խնուտ դաւառի Գովանդուկ զիւղի վարդանան հարուստ եղբայրների վրայ յարձակվում են թափառական շէրքէզները և նրանցից մէկին սպանում: Միւս եղբայրը իր կողմից սպանում է շէրքէզներից մէկին: Սրանք հաւորվում են մեծ թւով և սպանում խմբովին յարձակվել Գովանդուկի վրայ: Գիւղը սարսափի մէջ է: Սուլթանը հայի «բարին է ցանկանում»: Բայց տեսէ՛ք, վանի նահանգապետ խալիլ փաշան, որ Մուսայի պաշտպան է, ստիպում է տեղացի հայերին ստորագրվել Բ. Գրան ուղարկելի մի հետագուի տակ, որտեղ յայտնվում է այն միտքը թէ հայերը զոհ են (°) իրենց գրութիւնից և այլն: Խալիլը չէ զբաղում ինքն իր կողմից ստորագրել չառ հայերի անուններ ևս: Վանի վեց յայտնի վաճառականներ մի բողբոջակի են ուղարկում Բ. Գրան, որ իրենց անունները հետագուի տակ ստորագրողն իրենք չեն, այլ խալիլը: Բ. Գրան, իբրեւ արդար դատաստան, վեց հա-

յերին էլ բանադրվում է: Այս, տարակույս չկայ «դատաւ մարդակերը» հայերի «բարին է ցանկանում»: Բայց Կոլինից լուրեր կան, թէ հայրենասիրական ոտանավորների կամ աղբյւրի տօների նկարագրերն է համար բաղնաթիւ հայեր բանադրված են: Խոյ Տիգրանակերտում յայտնի հայերի տներ ենթարկվել են խիստ խուզարկութիւնների, սակայն անհետեւոր: Միւս կողմից էլ Հայաստանի գանապան քաղաքներից Կ. Պօլիս գրկված նամակները բացվում են թիւրք պաշտօնեաների ձեռով: Հայաստանում դժգոհութիւնն ընդհանուր է: Այդ քաղաքից յետոյ պարզ է, որ սուլթանը հայերի «բարին է ցանկանում»: Մենք չենք ուզում նրա բարութիւնը և եթէ վաղը նա նոյն իսկ դատաւարութեան Վոսան, գրանով հայերին չի խաբել ընտ, որ ինքը, սուլթանը, հայի «բարին է ցանկանում»: Հայերը մէկ անգամ ընդ միշտ պիտի խմանան, որ սուլթանի կատաւարութիւնից արդարութիւն չի կարելի սպասել և մայրաքաղաքը գիւնջու հարկ չկայ գծուար հանգամանքին, այլ թող իրենց երկրում, թուրք ուղղած հարստահարչի գէմ, սպասեն իրենց ձեռքի վրէժ արդարութեան: ձեռք է, որ նրանք գրա համար պէտք ունեն գիւնջուների, այս կոչումն ունեցողները թող խմանան, որ Հայաստանն այսուհետ նրանց է սպասում:

Յունիս 4-ին, երեկոյան Վանի մօտերը Չուխ. Կէտիքի Կանի Այլի կոչված վայրում տեղի ունեցաւ մի սպերդական անցք: Երեք հայրենասէր երիտասարդներ՝ Յովհաննէս Ազրիպատեան, Վարդան Յարութիւնեան (Գուլեանց) և Կարապետ Գուլազըզեան գիւնջու, չընթով հայ գիւնջու, գնում էին գէպի Վան: Նրանց ճանապարհը հորդութեան նպատակը հայրենասիրական էր: Վերջից տեղում ու թւին երեկոյան նրանք յանկարծ հանդիպում են իրենց ճանապարհին տանն ձիւտը գիւնջու գալիքիաներ: Սրանց մէջ կռիւ է ծագում, սպանվում են մի քանի զաւթիթիւններ, բայց, աւագ, երկարատե ու քաջ կռիւց յետոյ դուք են գնում երիտասարդներից երկուսը՝ Յ. Ազրիպատեան, որ խելոյն և եթ վախճանվում է և Վ. Յարութիւնեան, որ ծանր վէրք ստանալուց քիչ վերջ նոյնպէս արձակում է իր վերջին շունչը: Կ. Գուլազըզեանին մի կերպ աջողվում է ազատվել Բայց, երեւի միշտ հայի բողոքին է, որ հայկական ամեն մի գեղեցիկ գործ ունի և իր ամենաազգեղ կողմը: Այսպէս Ազրիպատեանի եղբայրը Վանից այն անցքից յետոյ մի եղբայրամասնիչ խնդրողի է ուղարկում Բ. Գրան, ամենատարբեր կերպով յայտնելով թէ իր եղբայրը միշտ «յեղափոխական» էր և «աւստացաւ իրեն արժանի պատիժը», թէ ինքը միշտ եղբորն ստուգ, մի խաղաղասէր ու խոնարհ հպատակ մարդ է եղել և այլն: Այդ ստորաբարչ արարքն ամբողջ աղբյւր գըզուանք պատճառեց:

ՄԷԿ ԱՆԵՆՈՐԻ ԱՆԿԻՆ

«ՀՆԶԱԿՈՒՄ»

Մենք ներդառնում ենք խնդրում ընթերցողից, որ նրա համբարութիւնն ի չարն ենք գործ գնում, պարծեալ խօսելով մէկ առարկայի մասին, որ, յէրաւի, աչքան արժանի չէ ուղարկութեան հայոց կեանքի այսօրվայ կրկնակական պարագաների ներհայտութեամբ: Մեր առած առարկան Մարտէյում հրատարակվող Ա. ր մ է ն ի ա լրագիրն է իր մի երկար ու ձգձգված յօդուածով, որ ըլլա տեսաւ նրա այս տարվայ 9, 10, 11 և 12 համարներում: Փայլելով միմիայն իր ճարտարախօս դատարկութեամբ, Ա. ր մ է ն ի ա ուղարկութեամբ ղեկավարում է ամեն մի գրութիւն, թէկուզ լինի նա անիմաստ, կամ անբարեխիղճ, կամ լոկ Ֆրանկների անգոյն ու անհամ շարվածք անգամ: Ինչէր ասես չէ գանձում այդ թերթում: Ինչ անես, «ով լինելով հարուստ նրանով էլ կուշա», լաւը չնգած ժաւանակը վատն էլ հազարավէ այնպիսի լրագրում, որի ուղղութիւնը մեզ համար մինչ այժմ էլ հանկուտ է մնացել: Չէ՞ որ պիտի մի բանով լքցնել թերթի գաղափար է ջերը և անհամեմատ աւելի եւանդով կհնարարվին որքան կարելի է ընդարձակ յօդուածներ, ինչպէս որ, վերջից յօդուածը, որ սատանայաբար միջոց է գտել անչափ ձգձգվելու, լքցնելով Ա. ր մ է ն ի ա լ 20-ից աւելի գաղափար սխալներ: Բայց այդ յօդուածի հեղինակն Ա. ր մ է ն ի ա լ խօսում խմբագրիւր չէ, այլ նրա նոր ձեռք բերած գիտահաս արբանեակներից մէկը, ամեն Ա. Սիւնի անունով: Այդ պարունի յօդուածի վերնագիրն է «Սոյիւնդմը հայ թերթի մէջ», որ յաւանքութիւն ունի «բնագաւտութիւն» համարվելու Հ ն չ ա կ ի ոցիւղիւղմի: Մենք միշտ ուրախ կլինենք լսել մեր գաղափարների հակառակ կարծիքներ, միայն այն պայմանով, որ չտեսնենք մեր գէմ հակառակութիւն միմիայն հակառակութեան համար: Եւ առաջնապէս պահանջում ենք մեր հակառակորդից մի բան, ինչ ամեն ազնաւոր մարդու ամենատարբեր յայտնութիւնը պիտի լինի թէ՛ մասնաւոր և թէ՛ հասարակական կեանքի տարբերակներում, այդ բանն է՝ անկեղծութիւն ու բարեխղճութիւն: Երբ այդ յայտնութիւնները բացակայ են մեր հակառակորդի մէջ, նրա ասածները մեր կամ մեր գաղափարների գէմ այնուհետ մենք կհամարենք զրգարանութեան ու չար գիտատարութեան պատու և արժանի միմիայն արհամարհական լուր թանկ: Գոյն վիճակին պիտի գաղափարովէր Ա. ր մ է ն ի ա լ յօդուածը, որ չառ թափանցիկ քաղաք է ծածկում իր շարագրվելու բուն շարժառիթը, եթէ այդ յօդուածում մենք չտեսնենք անցողաբար փայտէ զբէր ծայրով անմիտ ու անխիղճ կերպով աղաւաղված այն գաղափարները, սրանք արժանի են աւելի գիտուն զբէր, սրանք բարձր ու վսեմ են:

Իր յօդուածի սկիզբներում ընդունելով խնամաւորի կերպարանն ու ոճ, Ա. Սիւնի ուղղում է ընթերցողին հաղորդ

դեւ իր մի նոր գիւտը . այն է թէ՛ քննադատութիւնը լաւ բան է և այնուհետև յայտնում, որ ինքն բաղձանք ունի լինելու «արդար քննադատ» Հնչ ա կ ի սօցիալիզմի:

Ահա՛ իր գոյութեան առաջին օրից մինչև այժմ Հնչ ա կ ն տառջին անգամ հայկական գրականութեան մէջ սկսաւ քարոզել սօցիալիստական գաղափարներ: Իսկ այժմ Սիւնին այն պատճառով որ սչինչ հասկացողութիւն չունի սօցիալիստական թէօրիաների մասին, որ քարոզում է Հնչ ա կ ը հայերէն և հայկական հողի վրայ պատըւատելով, կարծում է թէ՛ Հնչ ա կ ու մ «սօցիալիզմ չկայ» և ուղենալով սրախօսութիւն անել, որ իրին չէ ա, ջողում, քաղցած փորով ինքն իրենից միամիտ դարձնող մով հարցնում է թէ ի՞նչ է սօցիալիզմը, արդեօք «ուտելու բան է»: Եւ մեզ յանդիմանում է թէ՛ Հնչ ա կ ի անց, եւլ առաջիկայ համարներում մենք իրր չենք տեսել թէ՛ ինչ է ուղում սօցիալիզմը, ո՛ւր է նա ընթանում, որտեղ է նրա հայրենիքը և ի՞նչ հանգամանքները մէջ է նա ծնվել ո՞վ է եղել նրա ստեղծողը (·): Թէ՛ ինչ է ուղում և ո՛ւր է ընթանում սօցիալիզմը — Հնչ ա կ եան խումբն իր թերթով միշտ քարոզել է, թէ ինքն ինչ է ուղում և ուր է ընթանում՝ և, բնականաբար, իրրև սօցիալիստ, նա քարոզել է, որ իր «ուղածը» ուր պիտի սօցիալիզմ է և թէ ինքն էլ «ընթանում է» դէպի այդ հասարակական կազմակերպութիւնը: Թէ՛ ո՛ւր է սօցիալիզմի հայրենիքը և ինչ հանգամանքների մէջ է նա ծնվել՝ մենք շատ անգամ տեսել ենք, որ նրա հայրենիքը Եւրօպան է, իսկ ծագել է նա կապիտալիզմից: Լաւ կանէր Սիւնին, եթէ լաւ կարդար Հնչ ա կ ը, «Նա պարտաւոր էր գրնէ (օհօ — «գրնէ»), չաւրունակում է Սիւնին, թարգմանօրէն մեզ ծանօթացնել և քօպական յայտնի հեղինակների սօցիալիստական գրվածքների հետ»: Այդ պահանջը պայծառ ապացոյց է, որ զիտուն Սիւնին սօցիալիստական գրվածքների հոտն անգամ չգիտէ: Բաղմամբիւ ու հաստ հատորներ, որոնց մեծամասնութիւնը թարգմանված չէ մինչ այժմ՝ եւրօպական այլ և այլ լեզուներով իսկ, թարգմանութիւններ, որ յատուկ ընկերութիւններ տասնեակ տարիներ ու մեծամեծ աշխատանքների միջոցով հազիւ կարող կլինեն իրագործել մի ոմն պարզամիտ հայ, Սիւնի անունով իր տաք սննեակից պահանջում է «Հնչակից»: Հարկաւ, շատ դեղեցիկ բան է դա, բայց այդպիսի պահանջ մի թերթից, որ կոչված է իր ժամանակակից հայոց կեանքով գրաւելու և որին ո՛չ իր նպատակը, ո՛չ ժամանակը, ո՛չ միջոցները, ո՛չ ծաւաւը չեն ներիւ ձեռք դարձել այդպիսի մի հսկայական աշխատութեան, այդ պահանջն, առում ենք, մի թերթից ո՛չ միայն ծագելի, այլ և տղայական է:

Այնուհետև Ա. Սիւնին մեզից հարցնում է թէ՛ եթէ մենք կարծում ենք, որ սամկավարական հանրակեցութեան կերպերը կտան միջոցներ կապիտալիզմի շարքերի առաջն աւանդու. Հայաստանում, իսկ անհատ կատարելիքը կնպատէ նրանց դարգացման, հապա լինչին է, որ այժմ մեան հանրապետական երկիրներում (Ֆրանսիա, Դիէյցա, քիա, Ամերիկա), որտեղ չկայ անհատ կառավարչի հոտն անգամ, ծագում է խոշոր զործարանական արդիւնաւ

գործութիւնը*), կապիտալիզմը տարածել է իր ուժեղ թեւերը: Դա նրանիցն է, կապաւասխաններ մեք, ո՞վ է, բեղի գիտուն Սիւնի, որ այն ժամանակ, երբ այդ երկրներում ծնունդ առաւ ու սկսաւ ծագել կապիտալիզմը, աշխարհում սօցիալիզմի «հոտն անգամ» դեռ չկար Եւ որովհետև, յիշաւի, դուք շատ կարօտ էք այդպիսի տարրական տեղեկութիւնների իսկ, ասենք երկու խօսք: Կապիտալիզմը սկսաւ գոյութիւն ունենալ ու զարգանալ տակաւին ա ն ի ե ա լ դարաւ երկրորդ կիսից, մինչդեռ գիտնական սօցիալիզմը, առաջանալով Սէն-Սիմօնի ու Ֆուրիէի (որոնց անունները տալիս էք, ինքներդ չիմանալով ինչ են նրանք) մարդկային կօմունական հանրակեցութեան միտնակ վերացական վարդաբանութիւնից մի կողմից, միւս կողմից կապիտալիզմից, ծնունդ առաւ այս դարաւ 40-ական թւականներին միայն: Այդ գիտնական սօցիալիզմի, իրրև գիտութեան նոր ճիւղի, հիմնողներն են Կարլ Մարքս և Ֆրիդրիխ Էնգէլս գերմանացի գիտնականները: Եւ այն ժամանակ, երբ յայտնվեցաւ գիտնական սօցիալիզմը, ամբողջ արեւմտեան Եւրօպայում ու Միացեալ Մահանքներում արդէն դարգացած ծագում էր կապիտալիզմը և նորայայտ սօցիալիստները սկսան մտածել ինչպէս նրան ոչնչացնել, տեղ տալու համար սօցիալիզմի առաջարկած անտեսական կերպերին: Հետեաբար այդ բաները չիմացող մի գիտուն «քննադատի» զարմանքը թէ՛ որտեղից դուրս պրծաւ կապիտալիզմը հանրապետական երկիրներում, միանգամայն ազիտութեան արդիւնք է: Բացի այդ պատճառից, զետուն Սիւնին պիտի իմանայ, որ վերցիլած հանրապետական երկիրներէ կառավարութիւններն իրենք կապիտալիզմի առաջնակարգ ներկայացուցիչներն են, բուրժուազիաին է պատկանում կառավարչական ղեկը և, ուրեմն, նա, բուրժուազիան, չնայած երկրի վարչութեան հանրապետական կերպերին, չի լրացնիլ բանւոր ընդհանրութեան պահանջները, որոնք անհրաժեշտ են սրա բարօրութեան համար, քանի որ դրանով ինքը բուրժուազիան քար կգցէ իր գլխին, իր raison d'etre կոչնչացէ: Հէնց այդ պատճառով էլ կապիտալիզմը տակաւին այդ երկիրներում շարունակում է իր կատաւ

*) Յօդուածագիրն, ինչպէս միշտ, իր խօսած նիւթի մասին բոլորովին տեղեկութիւն չունի. դա երևում է նրանից, որ նա խառնում է երկու հասկացողութիւն՝ միմեանցից տարբեր Այսպէս, տեսելով խոշոր արդիւն ա գ ո թ ծ ու թ իւ ը նա հասկանում է կ ա պ ի տ ա լ ի զ մ և ընդհակառակը, մինչդեռ այդ երեւ իրարից տարբեր բաներ են: Խոշոր արդիւնագործութիւնը գոյութիւն կունենայ սօցիալիստական կազմակերպութեան մէջ և ո, բայց նա բնաւ չի լինիլ կապիտալիզմի իսկ կապիտալիզմը Եւրօպայում արդի խոշոր արդիւնագործութեան կերպն ու եւ դ ա ն ա կ ն է միայն կապիտալիզմը կոչնչանայ, բայց դրա հետ չի ոչնչանալ խոշոր արդիւնագործութիւնն էլ (ինչպէս դուրս է գալիս գիտուն Սիւնին հասկացողութեամբ), այլ ընդհակառակը՝ սօցիալիստական կազմակերպութեան մէջ խոշոր արդիւնագործութիւնն այժմեան անկարգութիւնից դուրս կգայ, կատանայ որոշ ուղղութիւն ու աւելի կզարգանայ, ապրտված լինելով կապիտալիզմի կապիտալիզմից:

ղութիւնները... Սհո՛ւ, մեր երեւելի քննադատ, ինչ բաներ կան աշխարհում. դուք այդ բոլորը չգիտէք. չգիտէք նմանապէս թէ ինչ է հանրապետութիւն: Այն երեք հանրապետութիւնները, որոնց անունները դուք տալիս էք, բուրժուական են և ո՛չ առավելաբարական, որը կապ միջոցներ կապիտալիզմի շարիքները ջնջելու: «Լսել էք ձայն բայց չգիտէք ուր է այն»: Վերադարձնենք, ուրեմն, ձեզ, ո՛վ գիտուն, ձեր նշանաւոր խօսքերը. — «Ինչպէս երևում է այդ իրողութիւններն անտեսանելի ու անհասկանալի գաղտնիքով ծածկւած են»... մեր ինքնակոչ իմաստուն քննադատից:

Ա. Սիւնին ուղում է հաւատացնել միամիտ ընթերցողին, որ ասելով թէ պիտի աշխատել նախադրույթներէ հայ ժողովրդին կապիտալիզմի արտերկրէ կամ դժգոյս կերպով մեղմացնել այդ արտերկր նրա համար, մենք իբր հակառու՛ ենք նշանաւոր սօցիալիստների թէօրիախն, որոնք ասում են թէ՛ սօցիալիզմը ծնունդ է կապիտալիզմի: Եթէ մեր գիտուն քննադատը բաւ կարգապահ լինէր Հնչակի անցեալ տարւոյ համարներն իսկ նա իմացած կլինէր, որ նոյնը միշտ ասել ենք նոյնպէս և մենք: Բայց բանը նրանումն է, որ նա ինքը չէ հասկացել թէ ինչ է նշանակում սօցիալիզմը ծնունդ է կապիտալիզմի: Իրա միտք այն է թէ՛ եթէ մարդկութեան անտեսանելի կեանքում չչայտնվէր կապիտալիզմն, այն ժամանակ սօցիալիզմը, սօցիալիստական թէօրիաները չէին կարող երևան գալ կապիտալիզմը, ունենալով իրեն հիմք տըն. տեսական անհաւասարութիւնը, զանազան սոցիալիզմների մէջ ծագւոյնի երկու իրար հակառակ դասակարգ, դասակարգ չունեւորների ու դասակարգ ունեւորների և դրանով ստեղծեց պահանջ ոչնչացնել մարդկութեան մէջ գոյութիւն ունեցող այդ անհաւասարութիւնը և անտեսական հաւասարութեան հիմքի վրայ առաջացնել խեղացի ու արդար յարաբերութիւններ մարդկերի մէջ: Այս վերջինի զրական նախադիւր ներկայացրեց և կապիտալիզմին գիտնականապէս կրիտիկա արեց սօցիալիզմը: Եւ եթէ կապիտալիզմն իր մէջ կրում է այնպիսի տարրեր (element), որոնք պարարաստում են սօցիալիստական կազմակերպութեան հաստատութիւնը, դրա համար դեռ անհրաժեշտ չէ, որ ամեն մի ժողովուրդ կրէ կապիտալիստական կազմակերպութիւնը, որովհետեւ այն պատարաստ ինչ տարրերը կարող են զարգանալ և այլ միջոցով, որ մենք կլինենք աւելի ներքեւ: Այնչեւ տեղեկութիւն չունենալով այս լոնդրոնների մասին, Ա. Սիւնին արդեօք մեզ կհասկանայ... Մեր կարծիքն այն է, որ եթէ Հայաստանն ամբողջովն սովորական հանրապետական պայմաններում, նա իր անտեսական սովորութիւններով ու առանձնայատկութիւններով կարող կլինի խուսափել կապիտալիստական բուն կազմակերպութիւնից, միանշանակապէս օգտւելով դրա հարկաւորութեանը պատուհանից: Մեր այս միտքը, ինչպէս ասացինք, Ա. Սիւնին կարծում է թէ հակառու է նշանաւոր սօցիալիստների թէօրիաներին: Տեսնենք, ուրեմն, թէ Կ. Մարքսն, սօցիալիզմի հայրը, ինչ է ասում իր «Կապիտալում» հրատարակութիւն սօցիալիզմի երկրորդ հօր՝ Ֆրիդրիխ Էնգելսի. «Ես այն կարծիք ունեմ, — ասում է Կ. Մարքսը, — որ կարելի է իւրացնեն կապիտալիստական կազմակերպութեան պատուհանը, ներսն, առանց կրելու այն չարչարանքները, որ նրանից անբաժան են և զարգանալ սեփական, ինքնուրոյն պատմական պայմանների համեմատ Ռուսաստանը, որ այնքան ձգտում է դառնալ կապիտալիստական երկիր: Արեւմտեան Եւրոպայի նմանեւ, նա այդ քայլն անելով կկորցնէ ամենայարմար արիթմետիկ մէկը, որ իրերի պատմական ընթացքը տվել է նրան խուսափելու համար կապիտալիստական կազմակերպութեան ամեն ճարտարութիւններից: Իսկ Արեւմտեան Եւրոպական կապիտալիզմի ծագման ու ընթացքի իմ նկարագիրն (այսինքն թէ Եւրոպայում կապիտալիզմը կկերպանաի իր սպառաժամ ոսցիալիզմի) դարձնել պատմական փիլիսոփայական մէկ ամբողջ թէօրիա և ասել թէ ա մենք ժողովուրդ առ պատճառ պիտի այդպէս ընթանայ (կապիտալիստական շուղով դէպի սօցիալիզմ), — ներողութիւն. թէօրիա այդպիսի բացատրութիւնն ինձ համար միանգամայն թէ շատ պատշաճ է և թէ՛ չափազանց սովորաւոր» Այսպէս, հետեւաբար, ամեն երկրին պարտաւորեցրէ չէ սօցիալիստական կազմակերպութեան հասնելու համար կապիտալիզմի շուղով անցնելը: Կան երկիրներ, որ ունենալով իրենց պատմական ինքնուրոյն պայմանները և կամ ամբողջովն նրանց հասարակական նախադրույթները կերպարում, «կարող կլինեն իւրացնել կապիտալիզմի ամբողջ պատուհանն, առանց կրելու նրա չարչարանքները», կարող կլինեն օգտվել նրա բարիքների, առանց զգալու նրա չարիքները, «կարող կլինեն և առանց կապիտալիստական շուղի հասնել սօցիալիստական կազմակերպութեան»: Այսով սպառ է ձեռ, ո՛վ գիտուն Սիւնի, որ նոյն իրեն Մարքսի և մեր ասածն իրար չեն հակասում: Ինչո՞ւ համար էք ձեր փայտէ զրչով Կ. Մարքսի մեծ անունը մրտադրում:

Վերջը դալ համարում

Թ. Ղ. Թ. Ա. Կ. Յ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն. Ն. Ե. Ի.

Կ. Պոլիս, 28 Սեպտեմբեր 89

Յարգելի բարեկամայն մին՝ անցեալ օր ինձ տուա լճի. դօնի Հայաստան շարաքափերթի խմբագրութեան կողմէ ուղարկուած մի յայտարարութիւն: Կարգաւորով այդ յայտարարութիւնը, ես ի զիր կառնում այն տարւորութիւններն, որ ստացայ Հայաստանի նոյն չրջարեւականէն:

Ի սկզբան կրք տակաւին չէի կարգացեր, կկարծէի որ դա այն տեսակ բէկամներէն մինն է, որ ամեն մի լուրջ թերթ կհրատարակէ իրբ. մի ամբողջ ծրագիր իւր թերթի պարունակութեանցը, ուր կը քորոզէ և իւր հետեւելիք ուղղութիւնը և որպիսի գիրք ունենալը. բայց երբ

կարգացի ծայրէ ի ծայր, եւ մնացի ապշած. ինչո՞ւ. վասն. զի «Հայկական հայրենասիրական գաղափարներն բն. րան Հ ա յ ա ս տ ա ն ը» գրամ, գրամ և միշտ գրամ կրօնէ հայերէն և եթէ այդ գրամները ուղարկուին, Հ ա յ ա ս տ ա ն ի խմբագիրները կ'ստանանան «երեք տարիէն» ինքնօրինութեան տէր ընել հայերն: Աստուած իմ, այդ ինչ տգայութիւնը և անճոռնի վաճառականութիւնը հայ. երէն գրամ կորզելու համար:

Պարսններ, Հ ա յ ա ս տ ա ն ի խմբագիրներ, ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատճառը որ հայերէն գրամ կ'աւանդէք. պէտք չէ՞ որ մի համոզիչ վաստակակցացէք հայ ժողովրդեան:

Ինչո՞ւ, ինչ է պատճառը որ կուգէք 50, 100, 200 ոսկիներ. միթէ՞ Հայաստանի ինքնօրինութիւնը գրամի, մի. միայն գրամի գործութեամբ կարելի է ձեռք բերել. պէտք չէ՞ որ այդ ոսկիների գործածութեան տեղերն յայտնէք հայ ժողովրդեան որ աւելի ու աւելի վստահի ձեզ ու ձեզ նմանայ. հակառակ պարագային եւ կը կարծեմ որ այգալիսի միջոցներ գործադրողին հայերը պէտք է հա. մարեն շարքաթան և ոչ այլ ինչ:

Ինչո՞ւ, ի՞նչ է պատճառը, որ այգալիսի մեծաքանակ գրամներ կուգէք հայերէն. միթէ՞ ինքնօրինութիւն ձեռք բերելու համար Եւրօպայի գիւտնագէտներին կաշտներ պիտի տար. եթէ այդ է միակ պատճառը, տեղը չէ՞ կրկնել թէ դուք, պարոններ, Հ ա յ ա ս տ ա ն ի խմբագիրներ, բառին բուն նշանակութեամբ դուք, այո՛, շաղատաններ էք և ոչ այլ ինչ:

Այո՛, պարոններ, գրամ հարկաւոր է, գործեր կան որ գրամով կարելի է ձեռք բերել բայց այգալիսի մեծաքա. նակ գրամ ոչ թէ ի Լօնդոն, ուր նստած կարող էք հրա. տարակել ձեր օրդանը և միմիայն այդ հրատարակութեան ծախքերը խնդրել Ազգայն, այլ՝ գործողութեան կեդրոնը՝ Հայաստան պէտք է ուղարկել և ժողովուրդը կը գործնայ և կը գործէ մեր յուսացածէն շատ ու շատ աւելին:

Թուեմ ձեր մի պահատեթիւնն եւս. Դուք պարոններ, որ հայ էք և հայի գաղտնի համար կաշխատէք, որ կու. գէք օրինակ հանդիսանալ ուրիշներին, ինչո՞ւ համար օտա. րացուցեր էք ձեր հայկական անունները, ի՞նչ պէտք կայ Յովհաննէսը՝ Ե. ա. ն, Պէտրոսը՝ Բ. է. Թ. Բ. և ս. փոխելու մէջ, արդեօք կուգէք ինքզինքնիւ օտար ցուցնել Եւրօ. պայի քաղաքագէտներին... Բայց ինչո՞ւ համար, ի՞նչ է պատճառը...:

Պարոններ, ի սէր Աստուծոյ, մի պղտորէք այն մաքուր ու յստակ ջուրը, որ սկսեր է կաթիլ առ կաթիլ թափիլ հայերի մէջ. գործեցէք այնչափ, որչափ ձեր կարողութիւ. նը կներէ, ձեր չքանակէն դուրս գործեր մի ընէք, ու լավհետե չէ՞ք կարող, որովհետե այս ու այն գործեր պի. տի ընեմք ըսելով, հայերին կ'սարէք և այգալիսով խալառ կաղաղեցնէք անոնց զէպի հայկական ինքնօրինութիւն ձեռք բերելու միակ և սուրբ ճանապարհէն՝ այն է յե. ղախոխութիւնէն: Այո՛, հայկական յեղափոխութիւնն է որ հայուն պիտի տայ իւր ինքնօրինութիւնը, ազատութիւնը և ոչ թէ ձեր ունայն ու սին խօսքերն:

M. M.

Կ. Պօլիս, 1 Հոկտեմբեր, 89

Յաւայի լուր մ'առինք Հայաստանէն. առեւանգութիւնք, հարստահարութիւնք և մահը իրարու կ'աջորդէ: Օս. մանցի շահիճեալ կառավարութեան պաշտպանութիւնն ի նկատի առնելով, քուրդ բէգերն սկսեր են աւելի ու աւելի շահատակել խեղճ հայերն: Այս սնդամ խղճանէն է որ կրգայ այգօրինակ վայրագութեանց արձագանքը. Քէրիմ բէգ և Մըսթաֆա բէգ իրենց արբանեակօք, մտեր են Թոսնց գիւղը, այս ու այն հայի տուններն թալանելն, յետոյ առեւանգեր են յիշեալ զիւղացի Աւետիս ու Մեւ. քոն սնուն կրկու երիտասարդաց կիներն, և տարեր իւ. րենց բնակարանը: Մի քանի օրէն յետոյ յիշեալ գիւղէն երկու մարդ կերթան բէգերու մօտ աղաչելու որ թող տան կիներն, այլ շարաշար կ'օջօտուին և կը սպանուին:

Այս գէպի նկատմամբ մանրամասն տեղեկութիւնք տակաւին հասած չեն. մասնաւոր մի անհատի եկած նա. մակէն կը քաղեմ այս ամենը և կ'ազատեմ աւելի ստույգ տեղեկութեանց:

Մշեցիների գաղտնատանը կը մնայ ու կը մնայ, ի՞նչէ և կըսուի թէ Մուսան հարցաքննութեան կանչուած է եղբոր Կերեայ որ խեղճ մէկը գաղտնաբեր երեսն անգամ չի պիտի կրնան տեսնել: Կառավարութեան այս վարմունքը շատ հասկանալի է. կաշտուած Մուսա բէգի կողմէ, կու. շացնէ գաղտնատանը, վասնզի Մուսա բէգ հարուստ է և կարող է գիմանալ տարիներ, իսկ Մշեցի աղքատ են և հաղիւ հազ կարող են մի ամիս ևս ապրիլ ի Պօլիս և յետոյ ղզուելով գաղտնաբերն ալ, Պօլիսէն ալ կը մեկնեն զէպի տուն. գաղտնատանը տեղի չ'ունենալ և Մուսա բէգ իրաւունք կունենայ ըսելու թէ հայերը փախած վասնզի անիրաւ և զրպարտիչ էին, եւայն. հայ հասկացող գաղտն կարծիքն է այս և այգալիսի մի վարմունք յուսայի է որ. զէն կառավարութենէն: Մշեցի կիներն ու Օրխորդը Այգ. հիւանդանոցի սենեակի մը մէջ բանտարկեալի նման կապ. րին. անոնց կարելի չէ գուրս կ'ընել և այս ու այն հայերի հետ տեսնուիլ: Այս վերջինների մէջ կ'զոտուին այնպիսի անձինք, որոնք վստահելի անձեր ցցնելով ինքզինքնին կուգան յուրեր կրնանան և կերթան կը մտանեն Ռուսի հիւանդանոցի վարչութիւնը որոշեր է՝ առանց իւր հրա. մանին շտեմակցիլ այգալիսեաց հետ, որոնք մարդկային արիւն ծծող զաղանայ նման աչս ու այն կուլ՝ կ'թափա. ւին: Ասոնց մասին գրած եմ ձեզ, սակայն անուններ չեմ տուած: Բայց կարծէ որ այդ անդգամներու անունները մասնաւոր միջոցաւ ի լուր հայութեան հոշակուի առ ի ղզուելութիւն:

Շատ կը խօսուի և գրեթէ ամեն մտածող հայու բե. րանն է՝ Արիստակէս եպիսկոպոս Դերձակեանը, որ իւ. րեն բուն գործ ըրած է մտանութիւնը, որ և կերեւի թէ այդ գործի մէջ ցցուցած քաղաքագործութեանցը համար է, որ սուլթանը հաճեր է եօթն և կէս Օսմ. ոսկի ամ.

ստիան շնորհելը Այս այն եպիսկոպոսն է որ տարիներ ստաջ Տիգրանակերտի, Կարնայ ու Մշոյ մէջ այլ և այլ խտրութեանց պատճառ դառնալէն յետոյ, այժմ Պօլիս եկած ու այդ արհեստին հետեւած է: Այժմ այդ եպիսկոպոսին ոչ եկեղեցին կը հրաւիրեն և ոչ ալ պատրիարքարանի ժողովոց:

Կաթիկին վարժապետ Արմէն Լուսինեան, որ քանի մը տնտեսական իւր անբարոյականութեան պատճառաւ վարժարաններէն արտաքսուած էր և ի վերջոյ Չմիւսնիա երթալով անդ՝ «Արշալոյս Արարատեան» հայ լրագրոյն խեղճ խմբագրին զխոսն փորձանք մը բերելէն ու դանդաղաբանութեան իբր ազատամբ մատնելէն ու այսպէս խեղճին բանարի մէջ մեղսեցնելէն յետոյ, այժմ իւր գործունէութեան ասպարէզը բնորոշ է ի Պօլիս և Մշոյներէն ու այլ և այլ տեղերէ: Մշոյ գաղտնի նկատմամբ եղած խտրականութենէն լրտեսելով ու զղակի կայս. պալատ և Խ.Ս. Կիւտարի կառավարիչ Պաշրի փառային կ'մտնէ: Այս վերջինը ամենամօտ սողգակն է Մուսա բէզլի Սնչները:

Հատ կը խօսուի պաշտօնական զեր ունեցող մի անձի նկատմամբ ևս, այն է պատրիարքարանի գործակառար Աբրահամ Ֆրէնկեանի մասին: Այս մարդը ամեն ժամանակ մօտ ունի սողգային այլ և այլ շրջանակաց մէջ և զխրութեամբ կարող է ամեն ինչ մատնել. քանի որ ինքը տեղացիներէն ասելով տ ա ճ կ ա ց ա ծ մարդ մ է: Սնչներ . . . ու անցնիլն, զգուշիլ չե՞ն այս անուանք: Ի՞նչ կը մնայ ընել մեզ ուրեմն իմ կարծեօք, այն ճշմարիտ հայերը, որ կ'սիրեն անկեղծ սրտով Հայաստանը և իւր գաւառներ, պէտք է չուտ միանան, կազմեն մի գիտակցութեան յիշատիւնը իսկ վարժական այլ և այլ գրութիւն տնտեսիլով իւր գործութիւն մը իւր քայլերն յառաջացնելու համար, գործեն ու այսպիսի անաւթ ու վայրենի արարածներէն մարքեն հայերն. այո՛, այս որդիբուն պէտք է միմիայն անհետացնել, ուրիշ ոչ մի բանով կարելի չէ՛ ստանց և ստանց նմաններու հետ գործել:

Վերջին լուր մը: Անգլիական Թայմզ լրագրի մէջ կարդացինք թէ սուլթանը հրամայեր է մեծ կալաքոսին՝ Հայաստանի նկատմամբ ինչ ինչ ներքին բարենորոգմանց մասին, իսկ վարչական այլ և այլ գրութիւնք առ այժմ և զուցէ յաւիտեան անգործադրելի է երեւոյցի յաջ սուլթանի: Տեսնենք թէ ճշմարիտ է Թայմզի այս լուրը: Անգլիական տղատական մամուլի կողմէ Հայաստանի նկատմամբ գրածներուն ի պատասխան, սուլթանը մերթ ընդ մերթ այդպիսի սուտ ու փոտ հրամարներ կըտայ այդու հասկացնելով Օտարաց թէ ինքը միշտ կը մտածէ հայոց խնդրի մասին: Մօտէն զխոյզը պիտի տեղեկանայ թէ սուլթանը աւելի շատ կը մտածէ իւր հարեմխանային և քէֆերին, քան թէ խեղճ հայոց վերայ. երկու անգամ երկու՝ չորսի չափ ճշմարիտ և փայլուն է այս ամենը:

ՆԻԻԹԱԿԱՆ ՆՊԱՍՏ ՄՇԵՅԻՆԵՐԻՆ

Մշոյ Կ. Պօլիս եկած Մուսա աւագակի զէմ գաղտնի յիտուն թշուառների գրութիւնը թիւրքական մայրաքաղաքում ամենամատնելի է: Նրանց մերթութիւնն ու սղքատութիւնն ամեն լրագիրներից արդէն իւրաքանչիւր հային յայտնի է: Սնտարակոյս, այդպիսի աղէխարը գրութեան հանդէպ հայ հասարակութիւնը չէր կարող անտարբեր մնալ: Եւ ահա խմբագրութեանն ուղարկված է գրախօսի նպատակով Մշոյներէն, որ մենք սիրով ընդունելով հանդերձ, մաղթում ենք, որ հայաստանցիները փոխարէն մայրաքաղաք զնալու և գաղտնալու, իրենց երկրումն իրան հարկաւոր ընդգիւծողութիւն հարստահար չին և որ այդ ընդգիւծողութեան համար առատորէն հոսեն նպաստներ նրանց օգնութեան: Խմբագրութեանն մէջ ստացված գումարները հետեւեալն են. Ա. - ի ձեռով ժողոված 60 ֆրանկ, Գ. - ից 10 ֆր., Զ. - ից 20 ֆր., Գ. - ից 20 ֆր.: Խմբագրութիւնն իր կողմից նպաստում է 50 ֆր.: Այդ գումարները կ'յանձնվին Կ. Պօլսում սղգիսյարգանքն ու սէրը վայելող մէկ անձնաւորութեան:

* *

ՊԱՏԱՍԻԱՆՆԵՐ

Բ. (Բօլլարիա). — Գ. Ա. - ին. — Մեզինց անկախ պատճառով իր ժամանակին, զժրսխողաբար, չկարողացանք ձեռ պատասխանել: Չեր գրութեան մասին կտտանաք մեզինց նամակ:

Ն. - Ն. — Ռ. Բ. - ին. — Հնորհակալութեամբ ստացանք ձեր նամակը և ուղարկած 3 բուլլի. Կկատարվէ՞ ձեր պատուէրին համեմատ:

Ս. — (Թիւրքիա) N. - ին — Չեր ցանկացած համարներն ուղարկել ենք և էջարուակներն ուղարկել:

Ծ. — Ա. - ին — Հնորհակալութեամբ ստացանք ձեր ուղարկած 100 ֆրանկ:

Վ. — Խ. - ին — Հնորհակալութեամբ ստացանք ձեր ուղարկած 25 բուլլի:

* *

ԿԱՐԵԻՈՐ ՎՐԻՊԱՆՆԵՐ. — Էջ 15, երկրորդ սխեմակ տող 26 վերեւից՝ անուն ոչ թէ Վիտ, այլ Հուսեթ: Էջ 15, տ. սին. տող 5 վերեւից՝ ոչ թէ վարդապետ, այլ վարժապետ:

* *

— Զօդուածներ, թղթակցութիւններ և տեղեկութիւններ ուղարկել հետեւեալ հասցեով:

Montpellier (France). — M. Beniard. Poste restante (Nr 25).

Իսկ գրամ ուղարկել:

Bale (Suisse). — M. Daniel. Poste restante.

Իօնգոն. Հայկական տղատ տարան.